

KNIDOS VE IONIA RÖNESANSI

KNIDOS AND THE IONIAN RENAISSANCE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 01 Mart 2022	Received: March 01, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 07 Nisan 2022	Peer Review: April 07, 2022
Kabul: 22 Nisan 2022	Accepted: April 22, 2022

DOI : 10.22520/tubaar2022.30.004

Aytekin BÜYÜKÖZER*

ÖZET

Batı Anadolu'daki Pers hakimiyeti sonucunda MÖ 5. yüzyılda imar faaliyetleri neredeyse durma noktasına gelmiştir. MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren koşullar değişmiş, Atinalılar, Spartalılar ve Persler arasındaki savaşlar Perslerin lehine sonuçlanmıştır. MÖ 387/6 yılındaki Kral Barışı olarak bilinen antlaşmanın ardından Atina, Batı Anadolu'yu kontrol etme arzusundan vazgeçmek zorunda kalmış ve Anadolu tamamen Pers kontrolüne geçmiştir. Kral Barışı, Pers egemenliği altında yeni bir refah ve istikrar dönemi başlatmış ve Batı Anadolu, Arkaik İonia kültürünün Hekatomnid Hanedanlığı ile yeniden canlanmaya başladığı "İonia Rönesansı" olarak adlandırılan mimarlık tarihindeki en gelişmiş dönemlerden birini yaşamıştır. Bu süreçte Hekatomnos ve ardılları, yönetimleri süresince bölgelerini karışık siyasi ortamdan uzak tutmayı başarmış, bunun sonucunda bölgede yeni kentler kurulmuş veya varolanlar yeniden düzenlenerek tekrar büyük ölçekli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı "İonia Rönesansı" olarak adlandırılan dönemin Knidos'taki yansımalarını belirleyebilmektir. Bu kapsamda öncelikli ve ağırlıklı olarak bu dönemin karakteristik uygulamalarından olan "çift köşe bağı" tekniği ile "Karia-İonia tipi kurtağzı kanca yuvalarının" kentteki örnekleri üzerinde durulacaktır. Knidos savunma kulelerinde uygulanan çift köşe bağı tekniği ile ilgili detayların, bu duvar örgüsünün tarihsel gelişimine önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Karakteristik uygulamalar dışında kentte, söz konusu dönemin genel özellikleri de çalışma kapsamında kısaca değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Karia, Knidos, İonia Rönesansı, Çift Köşe Bağı, Karia-İonia Tipi Kurtağzı Kanca Yuvası.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

e-posta: aytekinbuyukozer[at]selcuk.edu.tr ORCID: 0000-0001-7788-4404

Bu araştırma 01.06.2020 tarih ve 2587 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Selçuk Üniversitesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'nın yürüttüğü Knidos Kazı ve Araştırmalarının bir bölümü olarak gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 17401033 proje numaralı "Knidos Kent Surları" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

ABSTRACT

As a result of Persian rule in Western Anatolia, construction activities came to a standstill in the 5th century BC. From the first quarter of the 4th century BC, the conditions changed, and the wars between the Athenians, Spartans and Persians ended in favor of the Persians. After the King's Peace in 387/6 BC, Athens had to give up its desire to control Western Anatolia and Anatolia was completely under Persian control. The King's Peace started a new period of prosperity and stability under Persian rule, and as a result, Western Anatolia experienced one of the most advanced periods in the history of architecture, called the "Ionian Renaissance", when the Archaic Ionian culture began to revive with the Hekatomnid Dynasty. In this process, Hecatomnus and his successors managed to keep their regions away from the mixed political environment during their rule, as a result, new cities were established in the region or existing cities were rearranged and large-scale structures were started to be built again.

The aim of this study is to determine the reflections of the period called "Ionian Renaissance" in Knidos. In this context, firstly, the examples of the Karian-Ionian lewis hole in the city with the double corner bond technique, which is one of the characteristic applications of the Ionian Renaissance, will be emphasized. It is thought that the details of the double corner bond technique applied in the towers of Knidos will make an important contribution to the historical development of this masonry. In addition to the characteristic applications, the general characteristics of the period in question in the city will also be briefly evaluated.

Keywords: Karia, Knidos, Ionian Renaissance, Double Corner Bond, Karian-Ionian Lewis.

Figür 1: Karia bölge haritası (Pedersen 2020, fig. 1) / Map of Caria region.

GİRİŞ

Knidos yarımadasında 20. yüzyılın ortalarında sistematik olarak araştırmalar yapan J. M. Cook ve G. E. Bean¹ çalışmalarının sonucunda, eski-yeni Knidos problemini tartışmaya açarak, Arkaik ve Klasik Knidos'un Datça-Burgaz'da olduğunu ve MÖ 4. yüzyılda şehrin Tekir Burnu'ndaki şimdiki yerine taşındığını iddia etmişlerdir (fig. 1). Güncelliğini koruyan eski-yeni Knidos probleminde, bazı araştırmacılar bu hipotezi desteklerken, bazıları karşı çıkmaktadır². Knidos'ta farklı dönemlerde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar ise MÖ 2. binyıldan itibaren burada bir yerleşimin var olduğuna dair önemli sonuçlar içermektedir. Knidos ismi ilk olarak MÖ 13. yüzyıla tarihlenen Peloponnesos'ta bir liman kenti olan Pylosele'de bulunan tabletlerde geçmekte olup, bu yazılı

dokümanlar MÖ 13. yüzyılda bir yerleşimin varlığını ve M.Ö. 2. binin sonlarına doğru Kıta Yunanistan ile ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir³. Askeri Liman çevresindeki kazılarda bulunmuş olan Kameros stilineki vazolar ve Myken seramik parçaları, yazılı dokümanları doğrular niteliktedir⁴. Yine Askeri Liman çevresinde açığa çıkarılan Protogeometrik ve Geometrik Dönem'e tarihlendirilen seramikler, kentin Geç Klasik Dönem öncesindeki varlığına dair düşünceleri desteklemektedir⁵. Bu verilere göre Tekir Burnu'nda MÖ 4. yüzyıl öncesinde bir yerleşimin varlığı neredeyse kesindir.

MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde bölgede yaşanan siyasi gelişmeler ve bunların sonuçları Knidos'u da kapsamış ve kentte köklü bir değişim yaşanmıştır. Söz konusu dönemde Karia'da, Hekatomnos Hanedanlığı hüküm sürmekteydi. MÖ 392 yılında Karia satraplığına atanan Hekatomnos ve ardılları, yönetimleri süresince bölgelerini karışık siyasi ortamdan uzak tutmayı başarmış, bunun sonucunda bölgede yeni kentler

¹ Bean/Cook 1952: 173-178, 210-121.

² N. Tuna, Burgaz'daki yerleşimin MÖ 340 sonrasında terkedildiğini belirtirken (Tuna 1998: 430), 1987-2006 yılları arasında Knidos'taki bilimsel kazıları yürüten R. Özgan ise arkeolojik verilere göre böyle bir taşınmanın yaşanmadığını belirtir (Özgan 2009: 94-95). N. Demand, Bean ve Cook'un hipotezinin cesur ve yaratıcı olduğunu ancak edebi ve epigrafik kanıtlara göre bu taşınmanın gerçekleşmediğini belirtmektedir (Demand 1989: 224-237).

³ Stelle 1965: 34-35, dn. 83; Cahn 1970: 13; Bruns-Özgan 2002: 7-8.

⁴ Love 1978: 1111; Bruns-Özgan 2002: 7-8.

⁵ Tozluca/Doksanaltı 2020.

kurulmuş veya varolanlar yeniden düzenlenerek tekrar büyük ölçekli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Arkaik İonia kültürünün Hekatomnid Hanedanlığı ile yeniden canlanmaya başladığı bu dönem “İonia Rönesansı” olarak adlandırılmaktadır⁶.

IONIA RÖNESANSI

Batı Anadolu'daki kentler Arkaik Dönem'de hem ekonomik hem de kültürel açıdan çok gelişmişlerdir. MÖ 546 yılından itibaren Pers egemenliği altına girmiş olmalarına karşın, bu durumun kentlerin organizasyonunda herhangi bir olumsuzluğa neden olmadığı düşünülmektedir⁷. Ancak MÖ 499 yılından sonra durum değişmiş, Perslere karşı başlatılan isyan bastırılmış, akabinde MÖ 494 yılında ise Persler Miletos'u yağmalamıştır. Bu olaylar Batı Anadolu'daki Pers baskısını arttırmış ve MÖ 5. yüzyılda imar faaliyetleri neredeyse durma noktasına gelmiştir⁸. MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren koşullar değişmiş, Atinalılar, Spartalılar ve Persler arasındaki savaşlar Perslerin lehine sonuçlanmıştır. MÖ 387/6 yılındaki Kral Barışı olarak bilinen antlaşmanın ardından Atina, Batı Anadolu'yu kontrol etme arzusunun vazgeçmek zorunda kalmış ve Anadolu tamamen Pers kontrolüne geçmiştir. Kral Barışı, Pers egemenliği altında yeni bir refah ve istikrar dönemi başlatmış ve Batı Anadolu İonia Rönesansı olarak adlandırılan mimarlık tarihindeki en gelişmiş dönemlerden birini yaşamıştır. İlk kez F. Noack tarafından⁹ kullanılan İonia Rönesansı terimi daha sonra W. B. Dinsmoor ve A. Bammer gibi araştırmacılarca da tercih edilmiştir¹⁰. Konuya ilişkin en kapsamlı çalışmaları yapan P. Pedersen söz konusu sürecin karakteristik uygulamalarını belirlemiş ve döneme dair kronolojik bir tanımlama yapmaya çalışmıştır¹¹.

İonia Rönesansının, Maussollos'un satraplık başkentini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşınması ile başladığı¹² ve temel özelliklerinin Halikarnassos'un yeniden

planlanması ve anıtsal yapılarla donatılmasında Arkaik İonia geleneğinin yenilikçi bir sentezle kullanılmasıyla oluşturulduğu kabul edilir¹³. İonia Rönesansının ortaya çıkışı ve gelişiminde Halikarnassos kadar önemli bir diğer merkez Labraunda'dır. Buradaki Zeus Tapınağı, *propylon*lar, Maussollos ve Idrieus tarafından yaptırılan *andron*lar¹⁴ ve kutsal alanda söz konusu dönemde inşa edilmiş diğer yapılar İonia Rönesansının mimari ilerleyişinde önemli bir yere sahiptir. Mylasa'daki Uzunyuva Mezar Anıtı (Hekatomneion)¹⁵, Amyzon'da Artemis Kutsal Alanı¹⁶, Iasos'taki tapınak¹⁷ ve anıtlar¹⁸ Hekatomnos Hanedanı döneminde İonia Rönesansını biçimlendiren ilk aşamanın önemli yapılarından sadece bir kaçıdır. Bu dönemde yaşanan mimari gelişim Hekatomnidler'in öncülüğünde başta Karia olmak üzere tüm Batı Anadolu'ya yayılmıştır. İonia Rönesansının kronolojik sınırları tam anlamıyla belirlenememiş olsa da kabul edilen genel görüş Maussollos zamanında başladığı ve yaklaşık olarak MÖ 200-150 yıllarına, kadar devam ettiği yönündedir¹⁹.

İonia Rönesansı, genel özelliklerinin²⁰ yanı sıra bazı karakteristik özellikleriyle de tanımlanmaktadır²¹. Bunlardan biri, “Karia-İonia tipi kısağzı kanca” olarak adlandırılan, özellikle bezemeli mimari blokların kaldırılarak, yapılarıdaki yerlerine yerleştirilmelerinde kullanılan yuvadır. İkincisi, tapınak, mezar anıtı ve bazı önemli kamu yapılarının basamak ve *stylobat* blokları üzerindeki görülebilecek şekilde açılmış “dekoratif kenetler”²², üçüncüsü ise çoğunlukla kulelerde ve bazı teras duvarlarında görülen “çift köşe bağı” tekniğidir. Knidos'ta bu karakteristik özelliklerden çift köşe bağı tekniğinin varlığı bilinmesine karşın, bu tekniğin Knidos'taki kullanımı üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Kentte yakın zamanda tespit edilen bir diğer karakteristik özellik ise Karia-İonia tipi kısağzı kanca yuvasıdır.

ÇİFT KÖŞE BAĞI

Çift köşe bağı olarak isimlendirilen özel teknik, eşit yükseklikteki bosajlı bloklardan inşa edilen dörtgen kulelerde²³ her iki sırada bir, taş sırasının köşesinin

⁶ Pedersen 2020: 223.

⁷ Pedersen 2020: 220.

⁸ J. M. Cook, inşa faaliyetlerinin, sanatın ve şehirlerin gelişimindeki durgunluğun İskender'in bölgedeki kentleri bağımsızlıklarına kavuşturuncaya kadar devam ettiğini düşünmektedir (Cook 1961: 90-101). J. M. Balcer'e göre MÖ 5. yüzyıl içinde pek çok Batı Anadolu kenti maddi açıdan oldukça iyi bir durumdadır ancak politik baskılar nedeniyle kültürel anlamda gerileme yaşanmıştır (Balcer 1991: 57-58). P. Pedersen, Cook'un aksine Anadolu'daki mimari gelişimin İskender'den yarım yüzyıl önce başladığını savunmaktadır (Pedersen 2001/2002: 122, dn. 50).

⁹ Noack 1910: 37-48, lev. 49-64. F. Noack bu dönemi “İonik Rönesans” olarak adlandırmıştır.

¹⁰ Dinsmoor 1950: 216; Bammer 1972: 34-36.

¹¹ Pedersen 1994: 11-32; Pedersen 2001/2002: 112-119; Pedersen 2013: 33-46; Pedersen 2020; Pedersen 2021.

¹² Pedersen 2020: 223.

¹³ Pedersen 2020: 224.

¹⁴ Hellström/Blid 2019.

¹⁵ Diler 2020.

¹⁶ Robert/Robert 1983.

¹⁷ Masturzo 2016.

¹⁸ Maddoli 2010; Nafissi 2010: 99-101; Berti 2011: 300-301; Fabiani/Nafissi 2013: 51-52; Gider-Büyükozer 2019: 123-124.

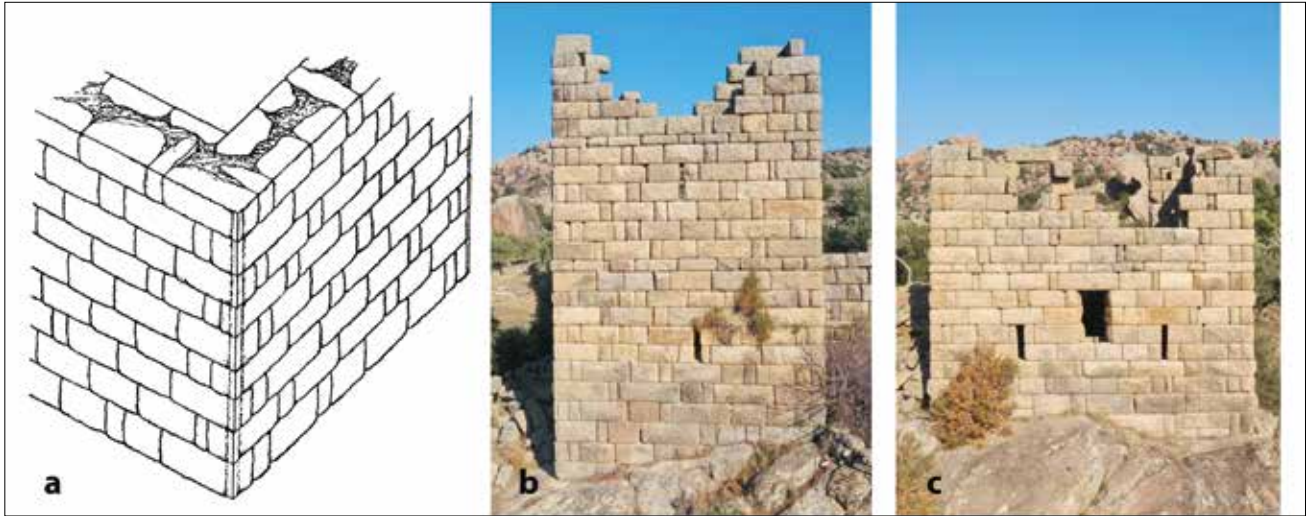
¹⁹ Pedersen 2012: 514.

²⁰ Pedersen 2020: 229-232.

²¹ Pedersen 2001/2002: 112-119.

²² Pedersen 2001/2002: 114, fig. 18-19.

²³ Bu teknik genel olarak kulelerde görülmesine karşın, Labraunda (Karlsson vd. 2011: 20-30, fig. 7; Karlsson 2013: 262, fig. 7-8) ve Amyzon'da (Robert/Robert 1983: fig. 37) teras

Figür 2: a. Çift Köşe Bağ tekniği (Pedersen/Ruppe 2016, fig. 6) - b. Latmos Herakleiası doğu surlarından bir kule - c. Latmos Herakleiası doğu surlarından bir kule / a. System of double corner bond - b. A tower from the Heracleia under Latmus - c. A tower from the Heracleia under Latmus.

çift atk/bağ²⁴ taşı ile bitirilmesidir (fig. 2a). Bölgedeki örnekler incelendiğinde tekniğin genel hatlarıyla iki farklı şekilde uygulandığı görülmektedir²⁵. İlk uygulamada köşelerdeki çift bağ taşı, aynı duvar sırasının her iki köşesinde de görülmekteyken (fig. 2b), ikincisinde aynı duvar sırasının sadece bir köşesinde görülmektedir (fig. 2c). Tekniğin uygulandığı coğrafya ve tarihsel sınırları ile ilgili bazı değerlendirmeler yapan Pedersen²⁶, Karia Bölgesi'nde Halikarnassos, Myndos, Alabanda, Alinda, Latmos, Kaunos, Theangela, Latmos Herakleiası, Euromos gibi kentler ile Teke Kale gözlem karakolunda bu tekniğin uygulandığını tespit etmiştir²⁷. Son zamanlarda bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Karapınar, Pladasa ve Stratonikeia territoryumunda Kafaca-Delik Hisar'daki kulelerde de bu tekniğin uygulandığı belirlenmiştir²⁸. Yeni tespitler,

Karia Bölgesi'ndeki yüzey araştırmalarının sonuçları yayımlandıkça bu örneklerin artabileceğinin göstergesidir. Bölgedeki yoğun kullanımın aksine tekniğin bölge dışındaki kullanımı Ephesos, Pergamon, Assos ve Samos gibi merkezlerle sınırlıdır²⁹. Çift köşe bağ tekniğinin tarihsel sınırlarına bakıldığında ise en erken örneklerin Maussollos zamanında, yaklaşık olarak MÖ 370'lerde, Halikarnassos ve Labraunda'da görüldüğü ancak sadece bu dönemle sınırlı kalmayıp, MÖ 200-150 yıllarına kadar devam ettiği kabul edilir³⁰.

Knidos, uzunluğu yaklaşık 4 km olan ve dönemin kuşatma tekniklerine dayanabilmesi için çok sayıda kule ile desteklenen 'Geländemauern' tipindeki tahkimat sistemi ile koruma altına alınmıştır³¹. Kent suruna ilişkin bilgiler,

duvarlarında da uygulanmıştır.

²⁴ Çalışmanın geri kalan bölümünde sadece "bağ taşı" olarak bahsedilecektir.

²⁵ Alabanda surlarında üçlü köşe bağına sahip sıra dışı bir örnek bulunmaktadır (Pedersen/Ruppe 2016: 567).

²⁶ Pedersen/Ruppe 2016: 565-566.

²⁷ Halikarnassos (Pedersen/Ruppe 2016: 563-569, fig. 5-6,8), Myndos (McNicol 1997: fig. 7), Alabanda (McNicol 1997: fig. 18-19) Alinda (Konecny/Ruggendorfer 2014: 717, 719-720, fig. 6b-c, 14), Euromos (Pedersen/Ruppe 2016: 565), Latmos (Peschlow-Bindokat 2005a: 9, lev. 17.1), Theangela (Pedersen 2001/2002: 126), Kaunos (Öğün/Işık 2003: fig. 17; Pedersen 2001/2002: fig. 19) ve Teke Kale (Paton/Myres 1896: fig. 14).

²⁸ Karapınar için bk. Henry 2012: 290-291; Pladasa için bk. Çörtük 2020: 107-108. Stratonikeia territoryumunda Kafaca-Delik Hisar'daki kullanım "Yatağan ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırması" projesi kapsamında tespit edilmiştir. Kuleler ve teras duvarları dışındaki nadir kullanımlardan biri Alinda tiyatrosunun *analemma* duvarındaki düzensiz kullanımdır. Duvarın alt kısımlarında çift köşe bağ görülmekte iken, üst kısımlarda örgü aynı şekilde devam etmez.

²⁹ Bu nedenle tekniğin bölgesel bir uygulama olduğu kabul edilir (Müth/Ruppe 2016: 243-244, fig. 8). Bölge dışındaki kullanım için bk. Ephesos (Winter 1994: fig. 8), Pergamon (Pedersen 2004: fig. 21), Assos (Pedersen/Ruppe 2016: 565), Samos (Kienast 1978: fig. 24.1, 26.2, 30.2). Priene'de kulelerden bir tanesinde 'çift köşe bağ' görülebilmektedir (Pedersen/Ruppe 2016: 573, fig. 13). B. Demirtaş, Leto Tapınağı'nın güneybatısındaki podyum duvarlarında bu tekniğin uygulandığını belirtmektedir (Demirtaş 2015: 137, fig. 17). Ancak tapınak podyumundaki teknik çift köşe bağ değildir.

³⁰ Pedersen/Ruppe 2016: 566.

³¹ Knidos'un *Geländemauer* tipi kent suru, kente saldırmayı düşünenler için hem caydırıcı bir etki yaratmış hem de savaş stratejilerini uygulamalarına engel olmuştur. Çünkü gerek fırlatmalı silahlar gerekse diğer silahlar için araziden faydalanma ihtimalleri yoktu. Savaş arabası, kuşatma kuleleri ve koç başı gibi antik çağın savaş aletlerini, sur bedenlerinin veya kulelerin yakınına kadar getirip, uygun pozisyonu alma imkanları da bulunmuyordu. Kent suru geniş bir alan kaplamaktaydı ve tüm avantajlarına karşın bu tip bir tahkimatın en önemli sorunlarından biri kalabalık bir insan topluluğuna ihtiyaç duymasıydı. Knidos'un MÖ 4. yüzyıl öncesindeki nüfusuna dair hiçbir bilginimiz yok ancak yeni planlanan kentin

Figür 3: Askeri Liman girişindeki kule / The tower at the entrance of the Military Harbor

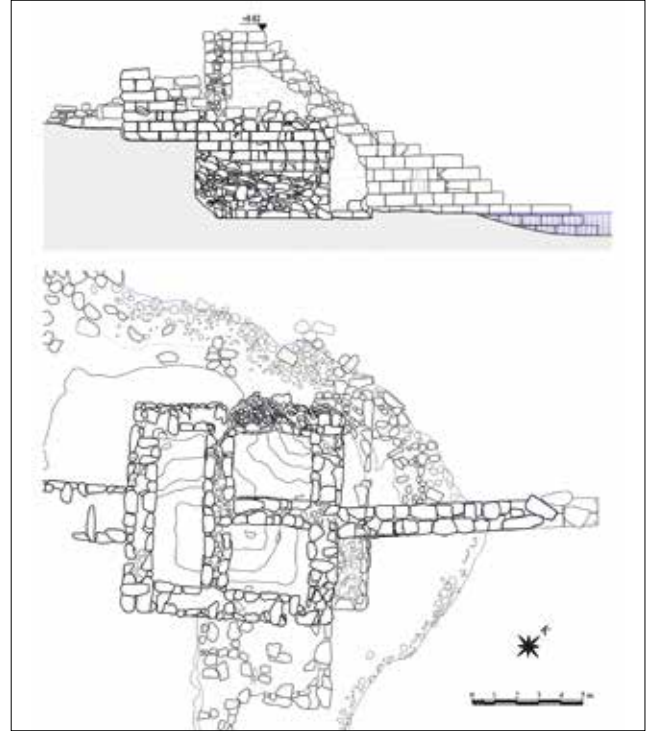
çalışmalar devam ettikçe artmasına karşın, savunma hattının kaç kule ile desteklendiğinin belirlenebilmesi mevcut şartlarda mümkün değildir. A. von Gerkan, kentte gerçekleştirdiği çalışmalarda 57 kule³² tespit ederken, I. C. Love 40 kule³³ belirlemiştir. Her iki çalışmayı da dikkate alarak kendi değerlendirmesini yapan A. W. McNicoll ise von Gerkan'ın tespitlerine 4 kule daha ekleyerek kule sayısını 61'e çıkarmıştır³⁴. Akropolis ve Kap Krio'da daha tutarlı sonuçlar elde edilebilirken, ana karada gerek kuzeydeki sırta gerekse doğu bölümde kent surunun büyük oranda tahrip olması nedeniyle sonuç almak mümkün değildir. Topoğrafik yapı nedeniyle kuleler arasında standart bir mesafe olmaması da tahmini bir sonuca ulaşılmasını engeller. Kentteki güncel çalışmalar Love tarafından yapılan değerlendirmenin, Knidos tahkimatındaki kulelerin sayısına dair en tutarlı tespit olduğunu göstermiş olsa da mevcut şartlarda kule sayıları ile ilgili tespitler kapsamlı bir kazı çalışması yapılmadığı sürece varsayımdan öteye gitmeyecektir. Bu genel durum içinde Knidos tahkimatındaki tanımlanabilen kulelerde çift köşe bağı tekniğinin, Kap Krio'da sadece Askeri Liman girişindeki kulede, ana karada doğuda deniz surları ile kara surlarının birleştiği köşedeki kulede ve Akropolisteki altı kulede uygulandığı tespit edilmiştir.

ihtiyaçlarını karşılamak üzere çok daha fazla insana ihtiyaç duyulacağı aşikârdır. Bu tür durumlarda nüfusu dengelemek için Halikarnassos ve Latmos Herakleiası gibi örneklerden bilindiği üzere *synoikismos* politikası kapsamında çevredeki küçük yerleşim birimlerinin sakinlerinin yeni kurulan kente taşındığı veya buna zorlandıkları bilinmektedir. Herhangi bir kanıt olmamakla birlikte yukarıdaki gerekçelerden hareketle Knidos'ta da benzer bir *synoikismos* yaşanmış olabilir.

³² von Gerkan 1924: fig. 10.

³³ Love 1968: fig. 2.

³⁴ McNicoll 1997: 55-58.

Figür 4: Kulenin plan ve cephe çizimleri / Plan and facade elevations of the tower.

Kap Krio

Kap Krio'nun topoğrafik yapısı adaya doğal bir tahkimat sağlamış, eksik görülen bölümlere kulelerle desteklenen bir savunma hattı oluşturulmuştur³⁵. Kap Krio'da bulunan surlar, adanın batısında, fay dikliğinin güneybatıdaki başlangıç noktasından başlar, fay dikliğini takip ederek Askeri Liman girişindeki kuleye bağlanır. Bu hat üzerinde toplam sekiz kule bulunmaktadır ve bunlardan sadece Askeri Liman girişindeki kulede çift köşe bağı tekniği kullanılmıştır³⁶. İnşa tekniğinin yanı sıra kule, 9,5 x 9,5 metrelik ölçüleriyle, 6 x 6 metre ölçülerindeki diğer kulelerden boyut olarak da ayrılmaktadır. Eşit yükseklikteki beyaz ve gri renkli kireçtaşı bloklardan, çift cidarlı olarak inşa edilen (fig. 3-4) kulenin içi, sağlamlık ve dayanıklılık kazandırması için moloz taş ve toprakla doldurulmuştur. Bu dolgunun üzerinde doğu-batı doğrultulu bir duvar ve bu duvarla kulenin kuzey duvarı arasında örülen başka bir duvar bulunmaktadır. Kazısı tamamlanan kulede ne yazık ki tarihlendirme unsuru olarak kullanılacak herhangi bir arkeolojik veri elde edilememiştir.

³⁵ Kap Krio savunma sistemi ile ilgili detaylı değerlendirme için bk. Büyükozer 2020.

³⁶ Kap Krio'nun doğusundaki savunma hattında yer alan temel seviyesindeki iki kulede bu tekniğe dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Figür 5: Ana karanın doğusundaki kule / *The tower east of the mainland*

Ana Kara

Ana karanın doğusunda, deniz ve kara surlarının kesiştiği noktada yer alan 44 numaralı kule³⁷, ana karada çift köşe bağının uygulandığı şimdilik bilinen tek örnektir. Ana karanın doğu surları tüm tahkimattaki en güçlü savunma hattını oluşturmaktadır. Gri kireçtaşından düzensiz, çok kenarlı, çoğunlukla büyük boyutlu bloklardan inşa edilmiş olan sur bedenlerine tezat oluşturacak şekilde sur bedeninden bağımsız olarak inşa edilen kule, eşit yükseklikteki konglomera bloklardan, çift cidarlı olarak inşa edilmiştir. 9,80 x 9,80 metre ölçülerindeki kare planlı kulenin nispeten korunmuş olan kuzeydoğu köşesinde çift köşe bağı tekniği ve köşelerde su hattı olarak da adlandırılan dikey bant silmeler görülmektedir (fig. 5).

Akropolis

Knidos Akropolisi 360 derecelik görüş alanı sağlamasıyla hem ileri gözetleme yapan hem de kente yönelik olası saldırılarda sığınak kalesi olarak kullanılabilir şekilde inşa edilmiştir. Akropolis surları ana kara ve Kap Krio surlarına göre daha homojen bir yapıda olup, şehir surlarındaki gibi arazinin topoğrafik yapısına uygun olarak savunmaya elverişli noktalardan geçer. Topoğrafik yapı nedeniyle dönüşler ve kırılmalarla

devam eden savunma hattı yaklaşık 1,1 km uzunluğunda olup, 15 (?) kule ve 4 girişe sahiptir³⁸. Güneybatıdaki iki kule ile kuzeydeki dört kulenin inşasında konglomera kullanılmışken, doğudaki kulelerin inşasında yapı malzemesi olarak kireçtaşı tercih edilmiştir. Akropolis kulelerinde malzeme farklılığının yanı sıra kulelerin ölçü, plan ve inşa tekniklerinde de farklılıklar görülmektedir. Hem malzeme, hem boyut, hem de teknikte görülen farklılıklar, Akropolis tahkimatının iki farklı evrede değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. İlk evre, kireç taşı bloklardan örülmüş, daha küçük boyutlardaki kulelerin olduğu bölümleri kapsarken, ikinci evre konglomera bloklardan inşa edilmiş, daha büyük boyutta kulelerin olduğu bölümleri kapsar. İkinci evredeki farklılıkların savunma hattının kuzeyinde yoğunlaşması, bu bölümde değişen savunma stratejilerine işaret eder.

Çevirmenin kuzeyindeki diğer kulelerden daha büyük boyutlara sahip dört kule, alt katı iki odaya bölen, olasılıkla üst katın kirişlerini ve döşeme tahtalarını desteklemek için örülmüş bir iç duvarlara sahiptir. Zemin seviyesine kadar görülebilen kulelere, McNicoll'un de vurguladığı üzere³⁹ kulenin iç kısmındaki dolgu nedeniyle zemin kattan herhangi bir erişim yoktu. Bu özellikler açıkça bu kulelerin daha donanımlı olduklarını ve bu kulelere yerleştirilen silahların da daha büyük ve etkili olduğunu

³⁷ Kulelerin sayılarında bir birlik olmaması nedeniyle bu numaralandırmada uzun süredir bilinen McNicoll'un (McNicoll 1997: fig. 11) değerlendirmesi kullanılmıştır.

³⁸ Tırpan 1990: 430. Kulelerden ikisinin (K5-K13) Akropolis surlarına oldukça geç bir dönemde eklendiği anlaşılmaktadır.

³⁹ McNicoll 1997: 59-60.

kanıtlar. Bu durumda Akropolis tahkimatı oluşturulurken savunma stratejisi diğer yönlere göre topoğrafya eğiminin daha yumuşak olduğu kuzeyden gelebilecek olan tehlikeleri savuşturmak üzerine kurulmuştur. Söz konusu dört kule ile Akropolisin güneybatısındaki iki kulede çift köşe bağı tekniği kullanılmıştır (fig. 6). Çift köşe bağı tekniğinin kullanıldığı altı kule konglomera⁴⁰ bloklardan inşa edilmiş olup, Akropoliste tekniğin kullanılmadığı gri kireçtaşı bloklardan inşa edilmiş diğer kulelerden malzeme açısından da ayrılır. Bu tekniğin kullanıldığı kulelerin diğer ortak özellikleri yükseklikleri birbirine eşit, bosaşlı dörtgen bloklardan, çift cidarlı olarak inşa edilmeleri ve köşelerde su hattı olarak da adlandırılan dikey bant silmelere sahip olmalarıdır (fig. 7-8).

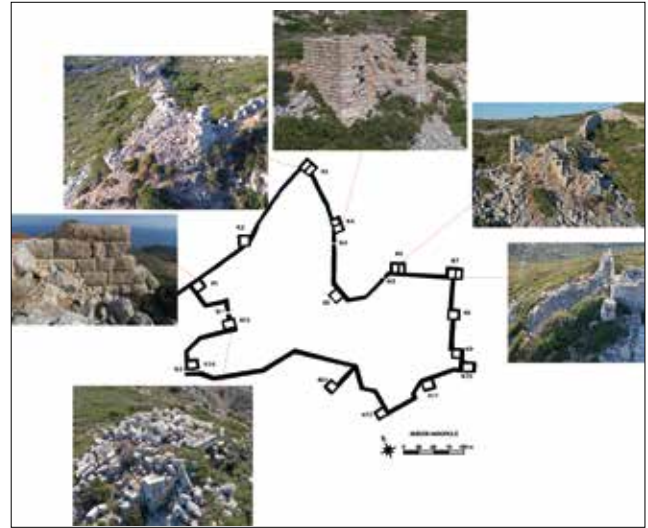
Figür 6: Akropolis tahkimatı ve "çift köşe bağı" tekniğinin uygulandığı kuleler / *Acropolis fortification and towers where the "double corner bond" technique is applied.*

Kentteki, kulelerde görülen farklı teknikler, ölçüler ve işçilikler çift köşe bağı tekniğinin Knidos'ta hangi dönemde kullanılmış olduğunu sorgulamamıza neden olur. Knidos kent surununun MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde yani Halikarnassos surları ile yaklaşık olarak aynı yıllarda veya biraz sonrasında yapıldığı düşünülmektedir⁴¹. Kent surunun ilk inşa evresine ait kulelerin köşe işçiliklerinde çift köşe bağı tekniği görülmez⁴², ayrıca bu kuleler boyut olarak da çift köşe bağı tekniğinin görüldüğü kulelerden daha küçüktürler. Bu durumda çift köşe bağı tekniğinin uygulandığı kuleler savunma hattına ya sonradan eklendi ya da var olan kuleler Hellenistik Dönem içerisinde

⁴⁰ Knidos'ta tekniğin kullandığı kuleler Askeri Liman girişindeki kule dışında konglomeradan inşa edilmiştir. Özellikle Akropoliste durum çok net bir ayrım gösterir. Akropolisin doğusundaki kuleler hem kireçtaşı olması hem de boyut olarak daha küçük olmalarıyla, çift köşe bağı tekniğinin görüldüğü kulelerden ayrılır. Bu durum dönemselsel bir fark olabileceği gibi taş ustalarının veya atölyelerin malzeme tercihinden de kaynaklanabilir. Şayet Askeri Liman girişindeki kulede kireçtaşı kullanılmamış olsaydı, bir genelleme yaparak Knidos'ta bu tekniği kullanan taş ustaları için konglomera ile çalışmanın daha uygun olduğu söylenebilirdi.

⁴¹ Büyüközer 2020: 182-185.

⁴² Büyüközer 2020: fig. 6.

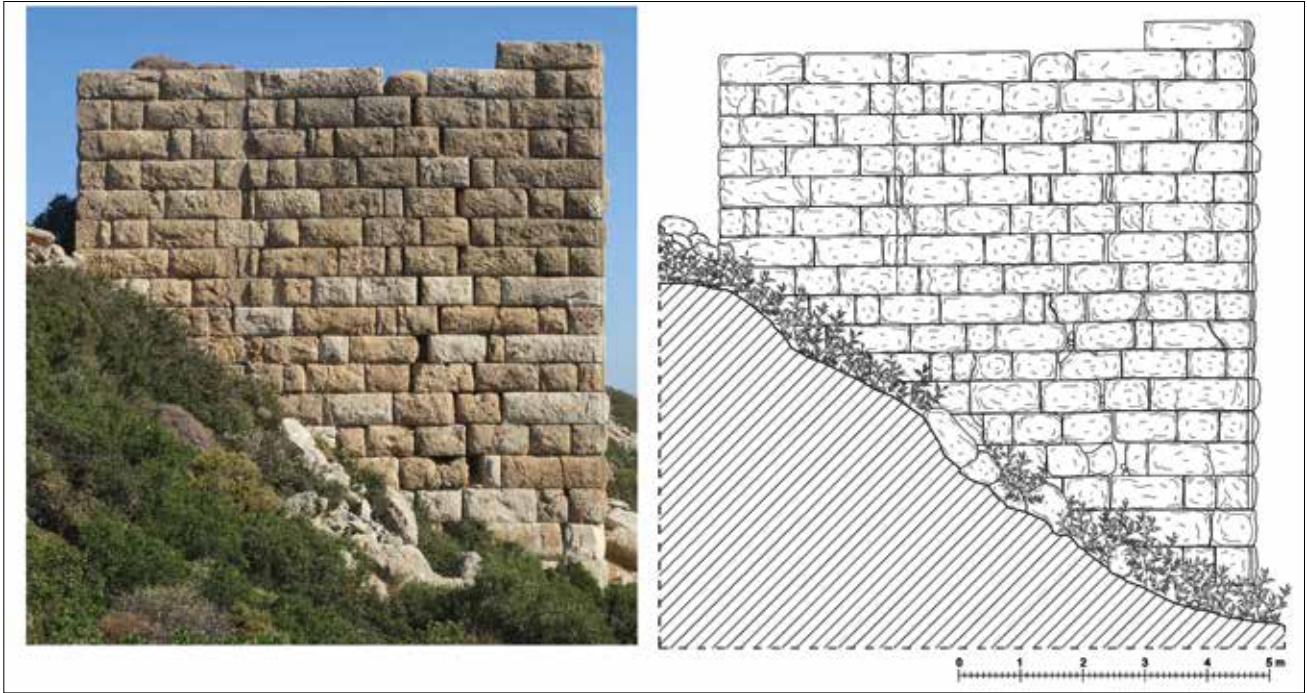
Figür 7: Akropolis tahkimatı ve "çift köşe bağı" tekniğinin uygulandığı kuleler / *Acropolis fortification and towers where the "double corner bond" technique is applied.*

gelişen savunma ve saldırı tekniklerine uygun olarak yeniden inşa edildi. Kap Krio'da K6 ile K7 arasındaki sur bedeninin yuvarlak planlı K7 ile birleşim noktasındaki malzeme ve işçilik farklılığı K7'nin sonradan savunma hattına entegre edildiğini açıkça göstermektedir⁴³. Son derece stratejik bir konumda bulunan yuvarlak kulenin bulunduğu noktada kent surunun ilk yapıldığı evrede bir kule olmadığını düşünmek mümkün değildir. Yuvarlak kulenin güneyinden gelen Kap Krio surlarındaki duvarlar ile kulenin duvarları boyut olarak birbirinden farklıdır, tamirat ve eklemeler de açıkça görülür (fig. 9). Bu alandaki ilk inşa evresine ait kule ya tahrip oldu ya da konumu gereği işlevsel olmayan dörtgen kuleden vazgeçildi. Her iki durumda da var olan kule ve kuleyle bağlantılı duvarlar tamamen kaldırıldı ve yerine daha işlevsel, daha büyük, köşenin yarattığı dezavantajdan kurtulmuş, yuvarlak formu bir kule inşa edildi⁴⁴. Bu alandaki arkeolojik veriler bu değişikliğin yuvarlak kule ile sınırlı olmadığını, Askeri Liman girişindeki kuleyi ve iki kule arasındaki sur bedenini de kapsadığını göstermektedir. Askeri Liman girişindeki kule, örgü tekniği ve ölçüleriyle Kap Krio'daki diğer kulelerden farklıdır. Bir diğer fark kule içindeki duvarların varlığından anlaşıldığı üzere, kulenin ağır silahların yerleştirileceği bir üst kata sahip olmasıdır⁴⁵. Hellenistik

⁴³ Büyüközer 2020: 180-181, fig. 15. Kap Krio savunma hattı ve kulelerin konumları için bk. Büyüközer 2020: fig. 3-4.

⁴⁴ Yuvarlak kule (K7), Kap Krio'nun güneyinden doğuya doğru devam eden savunma hattının güneye doğru dönüş yaptığı köşede yer alır. Bu özelliği ile hem Kap Krio'nun batısını, hem açık denizi hem de Askeri Limanı kontrol eden stratejik bir konuma sahiptir. Bu nedenle bu alanda saldırı anında kolayca tahrip olabilecek köşeli, dörtgen bir kule yerine daha masraflı olmasına karşın, dayanıklı olması nedeniyle daha kullanışlı olan yuvarlak kule yapılmıştır.

⁴⁵ Mancınıklar başlangıçta birer saldırı silahı olarak

Figür 8: Akropolisteki 4 numaralı kulenin doğu cephesi / East facade of T4 on the Acropolis.

Figür 9: Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen yuvarlak kule ile MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen sur bedeninin birleşimi / The combination of the round tower dated to the Hellenistic Period and the city wall dated to the 4th century BC.

Dönem'de kuşatma tekniklerindeki gelişim, kulelerin ağır silahlardan yapılacak atışlara uygun, çok katlı yapılar haline gelmesine neden olmuştur⁴⁶. Tahribat⁴⁷ veya daha kuvvetli ihtimalle gelişen kuşatma silahlarına

kullanılmışlardır ancak zamanla savunma silahı olarak da kullanılmayla birlikte kulelerin şekli ve boyutlarında değişiklikler olmuştur. Hem daha fazla silah barındırabilmek hem de ağır silahları ve mermileri taşıyabilmek için daha geniş alanlar gerekmiştir (Jansen 2016: 116).

⁴⁶ Mardsen 1969: 105-155; Garlan 1974: 291-328.

⁴⁷ Düşman saldırılarının yanı sıra kentsel yapının ciddi şekilde tahribine neden olan en az iki deprem tespit edilmiştir. Bunlardan biri Hellenistik Dönem'e ikincisi ise Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Altunel vd. 2003: 137-151). Kentteki sur bedenleri ve kulelerdeki onarımların depremlerle ilişkili olabileceği de unutulmamalıdır.

karşı önlem almak amacıyla Askeri Liman girişi Hellenistik Dönem içerisinde yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile iki kule arasında alt kotta yer alan sur bedenlerine ilaveten üst kotta da duvarlar eklenerek kent için stratejik önemdeki alanda iki kademeli bir savunma hattı oluşturulmuştur. Sonuç olarak kent surunun Maussollos'un Karia'daki büyük tahkimat projesinin bir parçası olduğu ve MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde büyük oranda tamamlanmış olduğu konusunda bize göre herhangi bir soru işareti yoktur. Bununla birlikte Askeri Liman girişinde, yuvarlak kuleden başlayarak yeni bir düzenlemenin yapıldığı görülür. Ana karada çift köşe bağ tekniğinin kullanıldığı tek örnek olan 44 numaralı kule hem inşa edildiği malzeme hem blok boyutları hem de örgü tekniği açısından bu alandaki sur bedeninden tamamen farklıdır. Ayrıca kule ile sur bedeninin organik bağlantısının olmaması da bu kulenin de savunma sistemine sonradan eklendiğini düşünmemize neden olur⁴⁸. Bu düzenlemeler sadece söz konusu kulelerle sınırlı kalmamış, liman duvarlarının bir kısmını⁴⁹ ve

⁴⁸ Bu duruma dair bir başka olasılık Philon'un (Poliorketika, I. 62-63) verdiği "duvar ve kuleler birbirlerinden bağımsız yapılmalıdır" talimatıdır. Böylece saldırı sırasında duvarlardan biri yıkılsa dahi diğeri ayakta kalacak ve işlevini sürdürecektir.

⁴⁹ Askeri Liman mendireğinin deniz feneri ve 12 numaralı kule arasında kalan güney duvarı, diğer duvarlardan farklı olarak *isodomos* yerine *pseudo-isodomos* teknikte örülmüştür. Bu duvarın sonradan eklendiği kesindir çünkü MÖ 4. yüzyıla ait orijinal duvar yerinde korunmaktadır. *Pseudo-isodomos* teknikteki duvar ise orijinal evreye ait duvarın önüne, destek amacıyla tek sıra halinde örülmüştür. İki farklı evreye ait duvarlar bağ taşlarıyla birbirlerine bağlanmıştır. Benzer teknik, Ticaret Limanı'nda palamar bağlama halkalarının yer aldığı duvarlarda da görülmektedir (Büyükközer 2019b: 229-230, fig.

Akropolis surlarını da kapsamıştır. Böylelikle yeni inşa edilen bölümlerde o dönemin askeri mimarisine özgü yenilikler uygulanabilmiştir. Bu geniş kapsamlı ekleme ve düzenlemelerin tam olarak ne zaman yapıldığına dair arkeolojik bir kanıt yoktur. Bu kapsamda Askeri Liman girişindeki kulede gerçekleştirilen kazı çalışmalarında da herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Bu düzenlemeler MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başlarında, kuşatma silahlarının geliştiği ve buna karşı aktif savunma yapabilecek kulelerin inşa edildiği dönemde yapılmış olmalıdır⁵⁰.

Çift köşe bağı olarak isimlendirilen bu karakteristik duvar işçiliğinin nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair bazı sorular sorulmuş ve cevaplar aranmıştır⁵¹. Bu sorulardan ilki, bu uygulamanın dekoratif olup olmayacağıdır. Bu ihtimal tahkimat ve teras duvarlarının işlevleri dikkate alınarak olasılık dışı görülmüştür⁵². Bu olasılığın çok geçerli olmadığı açıktır ancak bu ihtimalin olasılık dışı bırakılmasında salt işlevin dikkate alınması doğru değildir. Surun temel işlevi şüphesiz ki kenti korumak ve kente saldırmayı düşünenleri caydırmaktır, hatta barış zamanlarında bile sağlam surun varlığı halkın kendini güvende hissetmesi için son derece önemlidir⁵³. Bununla birlikte kent suru, çevrelediği kente güç ve itibar sağlar⁵⁴, kente gelecek herhangi bir kişinin kente dair göreceği ilk yapı olması nedeniyle savunma işlevinin yanında estetik kaygıların da güdüldüğü bir yapı grubudur. Dolayısıyla sadece savunma işlevi ile ilişkilendirerek bu olasılığı yok saymak çok tatmin edici bir açıklama değildir. Bu tekniğin, dekoratif amaçlı kullanımını tartışmasız bir şekilde kabul edebilmemiz için, kente dışardan gelecek insanların doğrudan görebileceği konumdaki kulelerde kullanılmış olması gerekirdi. Nitekim Halikarnassos'taki Myndos Kapısı⁵⁵ ve Knidos Askeri Liman girişindeki kule bu düşünceye iyi bir örnek olabilir, ancak kent sakinleri dışında kimsenin göremeyeceği konumda yer alan Knidos Akropolisi'ndeki örnekler işlevden ziyade kullanıldıkları kulelerin konumları nedeniyle bu olasılığın çok geçerli olamayacağını gösterir. Karia Bölgesi'ndeki bazı tekil gözetleme kuleleri⁵⁶ de aynı düşünce ile bu uygulamanın dekoratif amaçlı kullanılmış olduğu ihtimalini zayıflatır.

İkinci soru, ikinci bağ taşının amacının duvarda iyi bir ritim/uyum yaratması için kullanıldığıdır. Pedersen bu

açıklamayı en mantıklı açıklama olarak kabul etmiştir⁵⁷. Buna göre, içte kalan bağ taşının, duvardaki diğer bloklar yerlerine oturtulduktan sonra köşelerde kalan boşluğu doldurmak için, duvar sırasının sonuncusu olarak yerleştirilen bir taş olduğunu öne sürülmektedir. Bu öneri, aynı sırada tek bir köşede çift bağ taşı kullanılan kuleler için geçerli olabilir (fig. 2c). Ancak aynı sırada her iki köşede de tekniğin uygulandığı kuleler (fig. 2b) için kabul edilebilir bir öneri değildir.

Bir diğer soru, içte kalan bağ taşının çift cidarlı duvarın iç cidarının devamı olup olamayacağıdır. Hem Pedersen hem de S. Müth ve U. Ruppe ikinci bağ taşının iç cidarın devamı gibi görülebileceğini ama ikinci bağ taşının genellikle duvarın kalınlığına bile ulaşmayan çok daha kısa bir taş olduğunu, bu nedenle de söz konusu ihtimalin olamayacağını belirtirler⁵⁸. Ancak, Knidos'taki sekiz kulenin tamamında içteki bağ taşı iç cidarı karşılamaktadır (fig. 10-11). Dolayısıyla bize göre bu olasılık tartışmaya açık olup, tekniğin Knidos'taki kullanımı, bir genelleme yaparak bu ihtimali tamamen olasılık dışı bırakılmaması gerektiğini gösterir. Bu olasılık tarihsel süreç içerisinde tekniğin uygulamasında değişim yaşanmış olabileceğini gösterir. İçteki bağ taşının geçirdiği aşamaları takip edebildiğimiz en önemli örnekler, tarihsel olarak birbirlerini takip ettikleri bilinen Latmos ve Herakleia kentlerindedir. Latmos'ta kuzey kale (fig. 12), kuzey dış kule ve kent içindeki tahkimatlı yapının kulelerinde (fig. 13) dışta kalan bağ taşı geniş ve uzun, içteki ise dar ve kısa olup, duvarın iç cidarını karşılamaz. Öncü yerleşim Latmos'taki uygulamaya karşın Herakleia surunun kulelerinde durum değişmiş, düzenli kullanıma sahip kulelerde köşedeki bağ taşları yaklaşık olarak aynı boyutlara gelmiş ve içteki bağ taşı duvarın iç cidarını karşılamıştır (fig. 14). Aynı bölgedeki iki yerleşimde tekniğin farklı biçimde uygulanmasının en mantıklı açıklaması, dönemsel farklılık olmalıdır. Öncü yerleşim Latmos, tartışmalı olmakla birlikte, en geç Maussollos döneminde kent suruna sahip olmalıdır⁵⁹. *Synoikismos* anlaşması sonrasında Pidasa ve Latmos halklarının bir araya getirilmesi ile kurulan⁶⁰ Herakleia kent suru ise bazı araştırmacılara göre Demetrios Poliorketes⁶¹ bazılarına göre Pleistarkhos zamanına⁶² tarihlendirilir⁶³. Ancak her koşulda kent surunun Büyük İskender sonrası süreçte yapıldığı konusunda bir fikir

18).

⁵⁰ Pedersen 2001/2002: 109.

⁵¹ Pedersen/Ruppe 2016: 566-567.

⁵² Pedersen/Ruppe 2016: 566.

⁵³ Aristoteles Politika (Pol. VII. 10) adlı eserinde "Sur kentin dışı bakan yüzüdür. Bu nedenle savunma sistemi kent kimliğinin önemli elemanlarından olup, halk için fiziksel bir sınırtı, statü, bağımsızlık, refah ve güç anlamlarıyla ifade edilmelidir" demektedir.

⁵⁴ Müth 2016: 127.

⁵⁵ Pedersen 2010: 283-288

⁵⁶ Karapınar (Henry 2012: 290-291), Pladasa (Çörtük 2020: 107-108).

⁵⁷ Pedersen/Ruppe 2016: 567.

⁵⁸ Pedersen/Ruppe 2016: 566-567; Müth/Ruppe 2016: 244, fig. 8.

⁵⁹ Peschlow 1994: 160-161.

⁶⁰ Blümel 1997: 135-142. Son değerlendirme için bk. LaBuff 2010: 115-124.

⁶¹ Hüllden 2021: 387-390.

⁶² Peschlow-Bindokat 2005b: 112.

⁶³ Bu iki kuvvetli olasılığın yan ısıra kenti bir Hekatomnos Hanedanı (Hornblower 1982: 319-320) veya MÖ 323-313 yıllarında bölgeye hükmeden Asandros'un (Wörrle 2003) kurmuş olabileceğine dair düşünceler de vardır.

Figür 10: Akropolisteki kulelerin duvarları / *The walls of the towers on the Acropolis.*

Figür 11: Akropolisteki kulelerin duvarları / *The walls of the towers on the Acropolis.*

Figür 12: Latmos, Kuzey Kale / *Latmus, Northfort.*

Figür 13: Latmos'taki çift köşe bağı uygulaması / *Double corner bond system in Latmus.*

birliği vardır. Bu iki yerleşimde görülen uygulama, söz konusu tekniğin, ilk aşamada çok düzenli olmayan köşedeki bağ taşlarının farklı boyutlarda yapıldığını ve içteki bağ taşının duvarın iç cidarını karşılamayacak şekilde uygulandığını, ancak Erken Hellenistik Dönem ile birlikte köşedeki bağ taşlarının yaklaşık aynı boyutlarda belirlendiğini ve içteki bağ taşının duvarın iç cidarını karşılayacak şekilde uygulanmaya başlandığını, böylece duvarların (köşelerin) daha düzenli bir görünüme sahip olduğunu gösterir. Buradaki tespitleri bölgenin tamamı için genellemek şimdilik mümkün olmasa da Knidos'taki uygulama Herakleia ile oldukça benzer olup,

bu düşüncüyü destekler. Yukarıda sözü edilen örnekler dışında Labraunda Tepesar Kale'de kulenin güney köşesinde içteki bağ taşı iç cidarı karşılamaktadır⁶⁴. Delik Hisar'da içteki bağ taşı iç cidarı karşılayacak şekilde yapılmışken, Karapınar'daki kulenin iç ve dış cidarlarındaki örgü teknikleri⁶⁵ birbirinden farklıdır⁶⁶.

⁶⁴ Karlsson 2013: fig. 6.

⁶⁵ Henry 2012: 290.

⁶⁶ Kent suru ve kulelerle ilgili çalışmalar son yıllarda artmış olmakla birlikte hala yetersizdir. Söz konusu çalışmalarda da araştırmacıların kent suru ve kulelerle ilgili değerlendirmelerinde çalışmaya konu olan teknik detaylarla

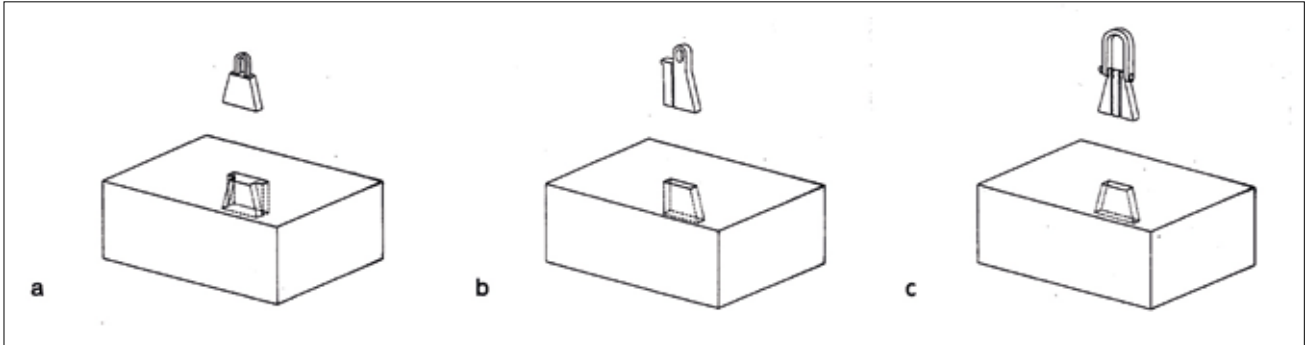

Figür 14: Herakleia'da çift köşe bağı sisteminin uygulanışı / *Double corner bond system in Herakleia.*

büyük zaaf köşeli olması ve köşenin düşman tarafından tahrip edilmesiyle de kulenin işlevini yitirmesidir. Bu nedenle antik kaynaklar köşelerde ortaya çıkan bu zafiyet nedeniyle çokgen kenarlı ya da yuvarlak kuleleri tavsiye etmektedirler⁶⁹. Çift köşe bağı gerçekten de bir yapısal avantaj sağlamış olabilir. Düşmanın, en dışta köşe bloğu olarak yerleştirilen bağ taşını tahrip etmesi durumunda, ikinci bağ taşının köşenin çökmesini önleyecek bir işleve sahip olacağı düşünülmüş olabilir.

KARIA-IONIA TİPİ KURTAĞZI KANCA YUVALARI

Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvaları yaygın olarak kullanılan kurtağzı kancalardan farklı olarak iki veya üç parçadan⁷⁰ değil tek parçadan oluşmaktadır (fig. 15). Bu teknikte bloğun üst yüzeyinin merkezine küçük T biçimli bir yuva açılmaktaydı. Yuvanın bir tarafında kama biçimli bir oyuk bulunurdu. Bu oyuğun içine bir zincire veya halata bağlanmış kama biçimli metal bir bağlayıcı yerleştirilerek bir ahşap yardımıyla sabitlenir⁷¹, bu şekilde blok kaldırılarak yapıdaki yerine yerleştirilirdi. Büyük boyutlu yapılarda zaman zaman karşılıklı çift kurtağzı kanca yuvası da görülebilmektedir⁷².

Figür 15: a. Karia-Ionia tipi - b. Hellenistik tip - c. Hellenistik-Roma tipi (Pedersen 2011, fig. 9a-c) / *a. Karian-Ionian type - b. Hellenistic type - c. Hellenistic-Roman type.*

Son olarak bu tekniğin yapısal avantajı olup olmadığı sorgulanmıştır⁶⁷. Kulelerin köşelerindeki iki bağ taşı, köşeleri güçlendirmek amacıyla yapılmış olabilir. Pedersen bu düşünceyi tamamen göz ardı edilemeyeceğini, ancak içte kalan bağ taşının genellikle köşedekine göre çok küçük olması ve duvarda çok derine girmemesi nedeniyle belirtilen amaç ile çeliştiğini belirtir⁶⁸. Erken örnekler için kısmen kabul edilebilecek bu açıklamanın Knidos, Herakleia gibi örnekler dikkate alındığında, tartışmaya açık olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü hem Knidos hem de Latmos Herakleiası'nda köşedeki bağ taşları hem uzunluk hem de genişlik olarak hemen hemen aynı ölçülerdedir. Dörtgen bir kulenin en

Knidos'ta aynı yapıya ait iki plaster başlığı üzerinde kurtağzı kanca yuvası tespit edilmiştir. Başlıklar, 2000'li yılların başında Dionysos Tapınak Terası'nın güneyinde, bugünkü bilet gişesinin olduğu alandaki eski bir ahır ve ahırın çevresindeki düzenlemeler kapsamında başlatılan çalışmalarda bulunmuştur. Kazı sonrası mermer

ilgili bilgi vermemiş olmaları, fotoğraf ve çizimlerin yetersiz olması, kapsamlı bir karşılaştırma yapmamıza engel olmaktadır.

⁶⁷ Pedersen/Ruppe 2016: 566.

⁶⁸ Pedersen/Ruppe 2016: 566.

⁶⁹ Yapımı daha zor ve daha masraflı olmasına karşın, yuvarlak veya yarım yuvarlak formlu kuleler Vitruvius'un da (Vitr. 1, 5, 22), belirttiği gibi saldırılara karşı dörtgen kulelere oranla daha dayanıklıdır.

⁷⁰ Martin 1965: fig. 99-101.

⁷¹ Bu tipin detaylı tanımı ve değerlendirmeleri için bk. Pedersen 2001/2002: 114, fig. 16-17; Demirtaş 2010: 105-106; Demirtaş 2015: 133-134.

⁷² Priene Athena Polias Tapınağı (Koenigs 2015: 35), Belevi Maussolleumu (Heinz 2017: 206-207) ve Letoon Leto Tapınağı'ndaki (Demirtaş 2015: 135) örneklerde karşılıklı çift kurtağzı kanca yuvası bulunmaktadır.

Figür 16: Knidos'ta bulunan plaster başlıklarında görülen Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvaları / *Karian-Ionian type lewis on the plaster capitals found in Knidos.*

eser deposuna taşınan başlıklar, geçtiğimiz yıllarda Dionysos Tapınak Terası'nda yapılan çevre düzenleme çalışmalarında sergilenmeye başlanmıştır. Oldukça sıra dışı bezeme şemasına sahip olan başlıklara dair herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış olması nedeniyle ne bezeme şeması, ne kaldırma teknikleri ne de dönemi ve ait olduğu yapıyla ilgili herhangi bir değerlendirme bulunmamaktadır⁷³.

İnce grenli, gri damarlı sarımtırak renkli mermerden yapılan başlıklar büyük oranda sağlamdır. Alttan üste doğru genişleyen başlıkların ön cephesi köşelere yerleştirilen volütlerle, yan cephesi ise polster ile sınırlandırılmış ve başlıklar, yüzeyi iki kademeli işlenmiş abakusla son bulmuştur. Abakusun üst sınırında Pergamon ovolosundan oluşan kymation yer almaktadır. Her iki başlığın da ön cephesinin merkezine kanatlı kadın figürü işlenmiştir. Başlıklardan birinin sol yan yüzü, diğerinin sağ yan yüzü işlenmiş olup, hem arka cephesi hem de iç cepheye bakan yan yüzleri kaba yontuludur. Bu ayrıntılar, söz konusu iki başlığın köşe plasteri olarak kullanıldığını göstermektedir. Başlıkların üst yüzeyi murç darbeleri ve ince uçlu tarakla düzeltilmiş olup, ortaya Karia-Ionia tipi kurtağzı kaldırma yuvası açılmıştır (fig. 16).

Karia-Ionia tipi kurtağzı kancalara dair ilk tanımlama ve çizimler, MS 1. yüzyılda yaşamış olan Aleksandriyalı

matematikçi ve mühendis Heron'un, *Mechanica* (3.6-8) isimli kitabında yer almaktadır⁷⁴. Konu hakkındaki çalışmalar, bu özel tekniğin Maussollos Dönemi'nden başlayıp Hellenistik Dönem'in ortalarına kadar Anadolu'nun batısındaki kısıtlı bir bölgede kullanıldığını ortaya koymuştur. Karia Bölgesi'nde Halikarnassos'ta, Maussolleon ile Maussollos'un Sarayı olduğu düşünülen yapının anta başlığında, Bodrum Türkkuyusu Mahallesi'nde bulunan bir anta ve bir ion sütun başlığında, Labraunda'da Zeus Tapınağı, Güney Propylon ve Andron A'da, Amyzon'daki Artemis Tapınağı'nda, Iassos'taki Maussolleion'da, Kastabos Hemiteia Tapınağı'nda, Lagina Hekate Tapınağı'nda ve Bargylia'da bu teknik kullanılmıştır⁷⁵. İonia Bölgesi'nde Efes Artemis Tapınağı ve Sunağında, Priene Athena Polias Tapınağı'nda, Belevi Maussolleionu'nda, Magnesia Artemis Tapınağı'nda, Miletos'ta ve Klaros'ta uygulanmıştır⁷⁶. Lykia Bölgesi'nde

⁷⁴ Nix/Schmidt 1900: 212-214, fig. 51.

⁷⁵ Halikarnassos Maussolleumu (Jeppesen 2002: 24), Maussollos'un Sarayı olduğu düşünülen yapının anta başlığı (Pedersen 2009: 329-330), Bodrum Türkkuyusu Mahallesi'nde bulunan bir anta (Pedersen 2021: 30) ve bir ion sütun başlığında (Pedersen 2011: 372-373), Labraunda Zeus Tapınağı (Hellström/Thieme 1982: 19-20), Labraunda Güney Propylon (Jeppesen 1955: 8-9) Labraunda Andron A (Hellström/Blid 2019: 207), Amyzon Artemis Tapınağı (Pedersen 2021: 30), Iassos Maussolleion (Pedersen 2021: 30), Bargylia (Pedersen 2021: 30), Kastabos Hemiteia Tapınağı (Cook/Plommer 1966: 119) Lagina Hekate Tapınağı (Büyükozer 2019: 199-202, fig. 4-6).

⁷⁶ Efes Artemis Tapınağı (Bammer 1972: 40) ve Sunağında (Muss/Bammer 2001: fig. 261), Priene Athena Polias Tapınağı (Koenigs 2015: 35), Belevi Maussolleumu (Heinz 2017:

⁷³ Başlıklar Z. Gider-Büyükozer tarafından yayına hazırlanmaktadır.

Limyra *Ptolemaionu*⁷⁷ ile Letoon Leto Tapınağı'nda⁷⁸ ve Lydia Bölgesi'nde Sardes Artemis Tapınağı'nda⁷⁹ bu tipin uygulandığı görülmektedir. Karia-Ionia tipi kurtağzı kancaların Batı Anadolu dışında bilinen örnekleri ise Olympia⁸⁰, Delos⁸¹, Korinth⁸² ve Kos'ta⁸³ tespit edilmiştir. Bu yapıların neredeyse tamamında Karia-Ionia tipinin yanı sıra basit tipteki kancalar da kullanılmıştır.

Tekniğin yukarıda belirtilen kentlerde ve yapılardaki kullanımını ağırlıklı olarak sütun ve *anta* başlıkları ile daha nadir olmak kaydıyla tambur, *geison*, kaide, *arşitrav* ve friz bloklarıyla sınırlıdır. Özellikle başlıklarda tercih edilmesi, bu tipin özel işçilik gerektiren mimari bloklarda kullanıldığını göstermektedir. Yakın zamana kadar tespit edilen örneklerden hareketle, Karia-Ionia tipi kurtağzı kanca yuvasının Maussollos Dönemi'nde başladığı ve ağırlıklı olarak MÖ 4. ve 3. yüzyıla tarihlendirilen önemli yapılarda kullanıldığı sonucu çıkarılmış ve tekniğin MÖ 200-150 yılları ile birlikte kullanımın sona erdiği kabul edilmiştir. Ancak son yıllardaki çalışmalarda Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Lagina Hekate Tapınağı'nın sütun tamburları, korinth başlıkları, arşitrav ve friz bloklarının bir kısmı ile bir anta bloğunda da bu tipin uygulandığının tespit edilmesi⁸⁴, tekniğin daha geniş bir zaman aralığında kullanıldığını ortaya koymuştur. Knidos gibi bir merkezde bile bu tekniğin ilk kez tespit edilmiş olması, bölgedeki çalışmalar sürdükçe örneklerin artabileceğini ve kronolojik sınırların daha da genişletilebileceğini gösterir.

KNIDOS'TA IONIA RÖNESANSI İLE İLİŞKİLİ GENEL ÖZELLİKLER

Knidos'ta MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinde, yeni planlama çerçevesinde başlayan imar faaliyetleri, Halikarnassos'ta başlayarak kısa sürede Kuzey Karia'ya yayılan mimari canlanmanın Knidos'u da önemli ölçüde etkilediğini gösterir. Söz konusu dönemde uzunluğu yaklaşık 4 km olan ve dönemin kuşatma tekniklerine

206-207), Miletos (Pedersen 2011: fig. 18), Klaros (Aylward 2014: 73-74) ve Magnesia Artemis Tapınağı (Demirtaş 2010: 106, fig. 4-7).

⁷⁷ Pedersen 2020: 236, fig. 22.

⁷⁸ Demirtaş 2015: 133-144

⁷⁹ Pedersen 2011: fig. 11.

⁸⁰ Olympia'da Pedersen'in kişisel gözlemleri ile tespit ettiği 3 farklı yapıda bu teknik kullanılmıştır (Pedersen 2021: 30).

⁸¹ Moretti 2015: 90-91.

⁸² Pedersen 2021: 30.

⁸³ Asklepion Tapınak A (Pedersen 2015: fig. 21); Tapınak B (Livadiotti 2013: 147-149) ve diğer yapılar için bk. Livadiotti 2013.

⁸⁴ Büyüközer 2019a: 198-202, fig. 4-6. Hekate Kutsal Alanı'nın, Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen tören kapısının (*propylon*) stylobat blokları üzerinde görülen dekoratif kenetler de bu uygulamaların daha uzun bir kullanıma sahip olduğunu desteklemiştir (Büyüközer 2019a: 202-208, fig. 8, 11-13).

dayanabilmesi için çok sayıda kule ile desteklenen yeni bir tahkimat sistemi ile kent koruma altına alınmıştır⁸⁵. Kentin planı, Miletoslu Hippodamos tarafından geliştirilmiş ızgara plana göre düzenlenmiştir⁸⁶. Bu iki önemli faaliyetin Halikarnassos'taki uygulamaları Ionia Rönesansının oluşmasına neden olan temel etkenler arasında gösterilir⁸⁷. Ionia Rönesansının bir başka önemli özelliği yapıların büyük teraslar üzerine inşa edilmesi ve böylelikle muazzam bir anıtsallık elde ederek, bu teraslar sayesinde yapay bir peyzaj yaratılmasıdır⁸⁸. Bu önemli özelliğin Knidos'ta topografik yapının da bir sonucu olarak uygulandığı, özellikle Liman Caddesi'nin doğu ve batısında dini ve kamusal yapılar için geniş teraslar oluşturulduğu görülmektedir. Kentin kuzeydoğu köşesindeki Demeter Kutsal Alanı terası da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu teraslara önemli yapılar inşa edilmiş ve bu yapılar dönemin en önemli heykeltıraşlarının elinden çıkan eserlerle süslenmiştir. Genel olarak MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreği ve ortalarına tarihlendirilen heykeltıraşlık eserleri⁸⁹ ile kentteki kazılarda elde edilen veriler⁹⁰, MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde Knidos'ta kent planlamasının tamamlandığına ve imar faaliyetlerinin başladığına işaret eder.

Kentteki teraslardan biri Knidos'un en önemli tanrısı olan Apollon Karneios için düzenlenmiş olup, kutsal alana, kentin doğu-batı doğrultulu ana caddesinin batısında, Liman Caddesi ile kesiştiği noktada yer alan bir *propylon*⁹¹ ile erişim sağlanmaktadır (fig. 17). Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'e⁹² tarihlendirilen *propylon*, Vitruvius (Vitr. III. 4) tarafından tanımlanan

⁸⁵ Büyüközer 2019b; Büyüközer 2020.

⁸⁶ von Gerkan 1924: 117-118, fig. 10.

⁸⁷ Pedersen 2020: 223-224.

⁸⁸ Pedersen 2004.

⁸⁹ R. Özgan, Yüksek Klasik Devrin en ünlü yontucuları olan Skopas, Bryaksis ve Leokhares'in MÖ 360-350 yıllarında Halikarnassos'ta çalıştıklarını, aynı yıllarda Knidos için de eserler verdiklerini belirtmektedir (Özgan 2009: 97). Atinalı Praksiteles'in Çıplak Aphrodite yontusu A. Corso tarafından MÖ 364-361 yıllarına (Corso 1997: 92; Corso 2004: 352), I. Jenkins tarafından MÖ 360 yıllarına tarihlendirilir (Jenkins 2008: 53-57, fig. 32-33). Araştırmacıların bir kısmı daha genel bir tarih vererek heykeli MÖ 350 civarına tarihlendirmektedir (Özgan 2009: 97, dn. 16). Newton tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan ve bugün Britanya Müzesi'nde sergilenen Demeter ve Persephone heykelleri ile bazı hayvan heykelleri de MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir (Jenkins 2008: 39-42, fig. 21-25; Ridgway 1997: 249-250).

⁹⁰ Kap Krio'daki yerleşim teraslarının dolgu tabakalarında MÖ 5. yüzyılın sonu ve MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine ait Attik siyah glazürlü ve kırmızı figürlü kaplara ait çok miktarda parça ile MÖ 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilen *Lazanalar* ve yerel üretim siyah astarlı kaplar bulunmuştur (Love 1968: 134; Doksanaltı 2007: 12-13).

⁹¹ Yapı hakkındaki değerlendirmeler için bk. Bankel 2009.

⁹² Yapıyı, F. Rumscheid Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'e (Rumscheid 1994: Kat. No. 88, lev. 58. 1-3), Bankel ise MÖ 280 civarına tarihlendirmiştir (Bankel 2009: 339)

Figür 17: Kentin batısındaki kutsal alan terasları (Bankel 2009, fig. 1) / *Terraces for the sanctuaries in the west of the city.*

“*Scamilli impares*” tekniğinde inşa edilmiştir. Ion düzenindeki yapının doğu cephesi *tetrastylus in antis* planlı iken batı cephesinde üç kapı yer almaktadır (fig. 18). Bu planı ile antikçağ *propylon*larının genel tipolojisine⁹³ uymayan yapının cephe mimarisi de Batı Anadolu’daki çağdaş Ion düzenli yapılara göre bazı farklılıklar içerir. İonia Rönesansının, Ion düzenindeki yapıları için Anadolu-ion tipi kaide neredeyse bir standart olarak kabul edilirken⁹⁴, *propylon*da Samos tipi kaide kullanılmıştır (fig. 19). Mevcut bilgilerimiz bu tipin

Figür 18: Propylon’un Bankel tarafından yapılan rekonstrüksiyonu (Bankel 2009, fig. 7) / *Bankel’s reconstruction of the Propylon.*

⁹³ Tipoloji için bk. Carpenter 1970.

⁹⁴ Anadolu-ion tipi kaide Anadolu’da *Ion* düzenli yapılarda, Arkaik Dönem’den MÖ 3. yüzyıl sonlarına kadar temel tiptir (Rumscheid 1994: 296). Hermogenes yapıları ile birlikte daha kolay işlenebilen basit profilli *Attika-ion* tipi kaidenin

Hellenistik Dönem’de Batı Anadolu’da sadece bu yapıda kullanıldığı yönündedir⁹⁵. Yapının *ion* başlıkları da Samos tipindedir (fig. 20). İonia Rönesansının ilk evrelerinde Hekatomnid mimarları tarafından üç tip *ion* başlığı kullanılmıştır. Bunlardan olasılıkla en erkeni Labraunda *andron*larında kullanılan ve *pulvinus*ları üzerindeki anthemion bezemesi nedeniyle Samos’taki Polykrates Tapınağı’nın Geç Arkaik-Erken Klasik dönemlere ait anthemion süslemeli sütun başlıkları geleneğini sürdüren

popüler olmasıyla birlikte Anadolu-ion tipi kaidenin kullanımı neredeyse terk edilme noktasına gelmiştir. Bununla birlikte Hellenistik Dönem’de, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen Pergamon Büyük Sunak’ta (Pedersen 2004: 429), MÖ 159 civarına tarihlendirilen Milet II. Eumenes *Gymnasium Propylonu*’nda (Rumscheid 1994: 296, Kat. No. 159.1, Lev. 102.6), Erken İmparatorluk Dönemi’nde ise Klaros’ta (Rumscheid 1994: 296), Ephesos’ta Ticaret *Agorası*’nın batı kapısında (Rumscheid 1994: Kat. No. 43.2, Lev. 39.7), Mylasa Augustus-Roma Tapınağı’nın akanthuslu sütun kaidelerinde (Rumscheid 2004: 144-146, 157, fig. 16.) ve Lagina Hekate Kutsal Alanı *Propylonu*’nda (Büyüközer 2019: 210, fig. 15) Anadolu-ion tipi kaide görülmektedir. En geç örneklerden biri ise Domitian Dönemi’ne tarihlendirilen Aizanoi Zeus Tapınağı’nın kaideleridir. Bu örnekler MÖ 3. yüzyıl sonrasında Anadolu-ion tipi kaidenin kullanımının azalmış olmakla birlikte tamamen terk edilmediğinin göstergesidir.

⁹⁵ Halikarnassos’ta benzer özellikte iki kaide tespit edilmiştir (Pedersen 1994: 29, fig. 25-26). Kaidelerin tarihlendirilmesi konusunda farklı düşünceler olsa da genel olarak Geç Arkaik-Erken Klasik Dönem’e ait oldukları kabul edilmektedir (Pedersen 1994: 29; Hellner 2002: 177). A. Baran ise MÖ 5. yüzyıl başlarından sonrasına hatta ortalarına tarihlenebileceğini düşünmektedir (Baran 2010: 24).

Figür 19: Propylonun Samos tipi sütun kaidesi / *Samian type column base of the Propylon*

başlıklardır⁹⁶. Diğer iki başlık parataktik *pulvinus*lu Efes tipi ve MÖ 4. yüzyılda Pytheos tarafından tasarlandığı düşünülen üst üste binen yapraklarla süslü balteuslu başlıklardır⁹⁷. Halikarnassos'taki Maussolleion, Labraunda'daki Zeus Tapınağı ve Priene Athena Polias Tapınağı'nda uygulanan bu yeni tipin esas olarak Arkaik Artemision'un mimarisine dayandığı kabul edilir⁹⁸. Pedersen, Hekatomnidlerin önde gelen mimarlarının tapınaklar ve anıtlar üzerinde çalışmalar yapmak için Samos ve Ephesos'a seyahat ettiğini düşünmektedir⁹⁹. Propylonun Ion başlıkları, Labraunda *andron*larının başlıklarından farklı olarak *pulvinus*unda herhangi bir bezeme yoktur. Bu açıdan diğer örneklerden ayrılrken bezemelerin boya ile yapılmış olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Yapıda, söz konusu dönemde kanonik hale gelen Anadolu-*ion* tipi kaide yerine Samos tipi kaide tercih edilmesi, Ionia Rönesansı ile ilişkilendirilmesi konusunda bazı soru işaretleri doğurabilir. Ancak yapıyı salt bu açıdan değerlendirerek bir sonuca varmak sağlıklı değildir. Kaldı ki tercih edilen kaide Samos'un Arkaik evresindeki geleneği sürdürür niteliktedir ve Ionia Rönesansının oluşmasında Samos ve Efes gibi merkezlerin Arkaik Dönem mimarisi önemli rol oynamıştır. Propylon, yukarıda da belirtildiği üzere kentin en önemli kültü niteliğindeki Apollon Karneios Kutsal Alanı'na girişi sağlamaktadır. Ancak Apollon Karneios Tapınağı 2006 yılında elde edilen arkeolojik sonuçlara göre MÖ 2. yüzyılda¹⁰⁰, muhtemelen Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'den kalma eski kült

⁹⁶ Hellström/Blid 2019: 71, fig. 131-133, 230 (Andron B); 168, fig. 344-349, 352 (Andron A). Başlıkların genel değerlendirmesi için bk. Hellström/Blid 2019: 247.

⁹⁷ Pedersen 2020: 229-230

⁹⁸ Pedersen 2020: 230.

⁹⁹ Pedersen 2013: 43.

¹⁰⁰ Erhardt 2011: 53-55.

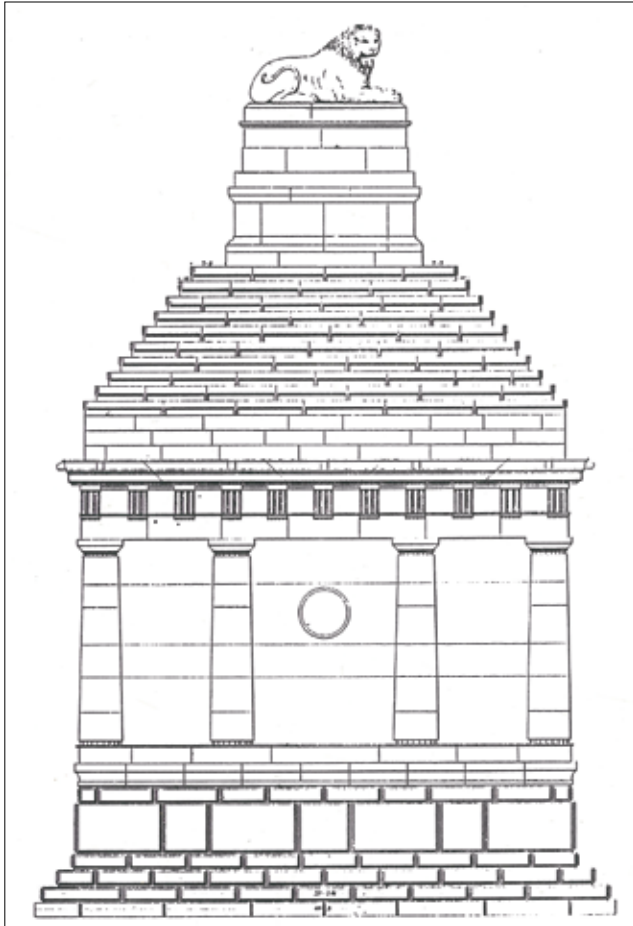
Figür 20: Propylonun Ion başlığı / *Ionic capital of the Propylon*

yapısına ait malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının altarı da sunak panolarının ön yüzlerindeki Theon ve Zenodotos isimindeki sanatçı imzaları dikkate alınarak MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir¹⁰¹. Bu önemli yapının ilk evresine dair elimizde herhangi bir veri olmadığı için, Ionia Rönesansı kapsamında yapıyı değerlendirebilmemiz mümkün değildir.

Kent, kurulduğu dönemden terk edildiği MS 7. yüzyılın 3. çeyreğine kadar aralıksız imar faaliyetlerine maruz kalmıştır. Bu nedenle Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'de imar faaliyetlerine dair çok az mimari kanıt vardır. Bunlar arasında en bilinen yapı, kent merkezine çok da uzak olmayan bir burun üzerine inşa edilen ve piramidal

¹⁰¹ Erhardt 2011: 53.

çatısının üstüne yerleştirilen 7 tonluk aslan heykeli nedeniyle “Aslanlı Mezar” olarak adlandırılan yapıdır¹⁰². Maussollos’un mezarının en erken benzerlerinden biri¹⁰³ olarak tanımlanan mezar, dışta dörtgen, içte yuvarlak planlıdır. Yapı altta üç basamaklı bir *krepidoma* ile çevrili kare bir kaideye sahiptir. *Krepidomanın* devamındaki yüksek podyum üstünde, tamamı gri renkli yerel kireçtaşından olan, her bir cephede *pseudo tetrastyle* sütunlar yer almaktadır. Merkezi sütunların aksial aralığı daha geniş tutulmuş olup, yapının dört cephesinde de merkez sütunlar arasına kalkan motifi işlenmiştir. Mezar anıtının üst yapısında dorik arşitrav, triglif-metop frizi ve dorik geison-sima blokları kullanılmıştır. Yapı, Maussolleion’daki basamaklı piramit modelini taklit eden bir üst örtüye sahiptir. Bu çatının ortasında dörtgen bir kaide üzerinde meşhur aslan heykeli yer almaktaydı (fig. 21). C. T. Newton¹⁰⁴, bu anıtın MÖ 394 yılında Knidos kenti yakınlarında Atina ile Sparta arasında yapılan savaşta ölenlerin anısına yapılmış olabileceğini belirtirken, F. Krischen yapıyı Milet Bouleuterionu’nun dorik mimari elemanları ile karşılaştırarak MÖ 2.

Figür 21: Aslanlı mezarının rekonstrüksiyon önerisi (Rumscheid 1994, lev. 60.1) / *Reconstruction of the Lion Tomb.*

¹⁰² Jenkins 2008.

¹⁰³ Henry 2020: 308.

¹⁰⁴ Newton 1863: 493-494.

yüzyılın başlarına tarihlendirmiştir¹⁰⁵. F. Willemsen¹⁰⁶ anıt mezarı MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirirken, aslan heykeli ve mezarın çevresindeki arkeolojik veriler üzerine gerçekleştirilen son çalışmalar yapının inşa tarihi olarak MÖ 4. yüzyılın sonlarına işaret eder¹⁰⁷. Bu farklı tarih önerilerinin dışında araştırmacılar genel olarak yapının Erken Hellenistik Dönem’de inşa edildiğini savunmaktadır¹⁰⁸. Yapının mimari elemanlarının göz ardı edildiği bu değerlendirmelerin aksine Z. Gider Büyüközer dorik mimari elemanların stil özelliklerinden hareketle mezarı MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmiştir¹⁰⁹. Bu süreçte inşa edildiği düşünülen bir başka önemli yapı da kentin batısında yer alan ve “Pembe Tapınak” olarak da bilinen Dor Tapınağı’dır. Tapınak, *pronaos*, *naos* ve *opisthodomos* oluşmaktadır. Newton, stylobat seviyesinde korunan bu tapınağın Aphrodite’ye adanmış olabileceğini belirtmiştir¹¹⁰, ancak Love tarafından yapılan kazı çalışmalarında tapınakta bulunan bir blok üzerine kazanmış, zengin tüccar Theopompos’un Apollon Karneios’a adadığını içeren bir yazıttan hareketle yapının Apollon’a adanmış olabileceği düşünülmektedir¹¹¹. Tapınağın tarihiyle ilgili kesin bir öneri olmamakla birlikte, MÖ 2. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir¹¹². Dorik mimari elemanlar üzerine yapılan çalışmalar ise stil özelliklerinden hareketle yapının MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına ait olabileceğini ortaya koymuştur¹¹³. Kentte dor düzenindeki bir başka yapı, “Korinth Tapınak Terası” olarak adlandırılan üçüncü terasın güney sınırına inşa edilmiş olan ve Erken Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen bir stoadır¹¹⁴. Dorik Stoa, I planlı, iki nefli, tek katlıdır. Stoa’nın ön cephesi doğal kayaya oyulmuş üç basamaklı bir alt yapı üzerine inşa edilmiştir. Alanda sadece yapının doğal kayaya oyulan basamaklarının bir kısmı ve yapının cephe düzenlemesine ait dorik mimari bloklar ile bu bloklara ait parçalar görülebilmektedir (fig. 4).

Yukarıda kısaca bahsedilen üç yapının ortak özelliği *dor* düzeninde inşa edilmiş olmalarıdır ki bu da söz konusu yapıların İonia Rönesansı olarak tanımlanan dönemle bağlantısız oldukları sonucunu doğurabilir. Bununla birlikte gerek Karia gerekse Batı Anadolu’daki önemli merkezlerde görülen dorik yapılar bu düşüncenin yanlış olabileceğine işaret eder. İonia Rönesansının en önemli merkezlerinden Labraunda’da kutsal alanın mimari

¹⁰⁵ Krischen 1944: 173-181.

¹⁰⁶ Willemsen 1959: 51.

¹⁰⁷ Hellmann 2002: 296; Jenkins 2008: 29-32.

¹⁰⁸ Kalpaxis 1986: 161-162; Waywell 1980: 5-7; Fedak 1990: 78; Webb 1996: 121; Waywell 1996: 98; Waywell 1998: 235-241; Berns 2003: 229-230; Jenkins 2006: 227-231; Jenkins 2008: 19-29.

¹⁰⁹ Gider-Büyüközer 2019: 118-120.

¹¹⁰ Newton 1863: 368.

¹¹¹ Love 1978: 1126-1127.

¹¹² Bankel 2004: 104; Bankel 2009: 324.

¹¹³ Gider-Büyüközer 2019: 106.

¹¹⁴ Gider-Büyüközer 2020.

açından en sıra dışı yapılarından olan *andron*larda dikey taşıyıcılar Ion düzeninde olsa da üst yapı elemanları dor düzenindedir¹¹⁵. Labraunda'da dor düzenindeki Oikoi Binası'nın arşitrav bloklarında¹¹⁶, Pergamon'da MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen dor düzenindeki Athena Tapınağı'nın stylobat bloklarında¹¹⁷, Sinuri'deki Dorik Stoa'nın stylobat bloklarında¹¹⁸ ve Miletos'un dor düzenindeki Liman Stoası'nın stylobat bloklarında¹¹⁹ görülen dekoratif kenetler, söz konusu yapıları İonia Rönesansı ile bağlantılı hale getirir. Bu durumla ilişkili bir başka önemli örnek Kos Asklepios Kutsal Alanı'ndaki dorik yapılarda karşımıza çıkar. Buradaki bazı dorik mimari elemanlarda dönemin en önemli karakteristik uygulaması olarak kabul edilen Karia-Ionia tipi kurtacağı kanca yuvaları görülmektedir¹²⁰. MÖ 3. yüzyılın en önemli anıtlarından olan korinth düzenindeki Belevi Maussolleion'u podyumunda dorik entablatur tercih edilmiştir¹²¹. Mezar anıtı, korinth başlıklarında görülen Karia-Ionia tipi kurtacağı kanca yuvaları nedeniyle dönemin önemli yapıları arasındadır. Tüm bu detaylar isminden dolayı sadece Ion düzeni ile ilişkili görülebilecek olan bu dönemin aslında düzen fark etmeksizin neredeyse tüm yapıları kapsadığını göstermektedir.

SONUÇ

Maussollos'un satraplık başkentini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşıması ile başladığı kabul edilen İonia Rönesansının temel özelliklerini, Halikarnassos'un yeniden planlanması ve anıtsal yapılarla donatılmasında, Arkaik İonia geleneğinin yenilikçi bir sentezle kullanılmasıyla oluşturulduğu kabul edilir¹²². Bu süreç Knidos'u, yeniden planlandığı MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde, kent planlaması ve kent suruyla, devam eden süreçte ise karakteristik uygulamalarıyla kapsamıştır. Knidos'ta çift köşe bağının kullanımı Herakleia kulelerindeki uygulamalar ile birlikte bu karakteristik duvar tasarımının süreç içerisindeki gelişimine iyi bir örnek oluşturarak, belki de bir tarihleme unsuru olarak kullanılabilir. Bunu tutarlı bir değerlendirme olarak sunabilmek için bölgedeki diğer kentlerde görülen uygulamaların detaylandırılması gerekmektedir.

Knidos, bölgenin tarihsel süreci içinde Hekatomnid Hanedanlığı için önemli bir merkez olmalıdır. Lydia satraplığına bağlı iken MÖ 392 yılında özerk bir satraplık olan Karia'da yeni satraplık merkezinin başına getirilen Hekatomnos'un ilk görevi Kıbrıslı Evagoras'a karşı savaşa katılmasıdır¹²³. Bu durum MÖ 5. yüzyıl ve 4. yüzyıl başlarında Perslerin Karia'daki hakimiyetinin devamlı tehdit altında olduğunu ve hatta yeni satraplığın olasılıkla Akdeniz'den gelebilecek bazı tehditlere karşı tampon bölge oluşturması amacıyla oluşturulduğunu akla getirir. Özerk bir satraplık konumuna gelmesi ve bölgenin Akdeniz'den gelecek tehditlere karşı korunması gibi bir misyon yüklenmesi nedeniyle özellikle kıyı kentlerinin kendilerini koruyacak tahkimat yapılarına daha çok ihtiyaç duydukları açıktır. Maussollos'un satraplık başkentini iç kesimlerdeki Mylasa'dan deniz kıyısındaki Halikarnassos'a taşımasında, yeni başkent konumunun getirdiği avantajların etkili olduğu düşünülmektedir¹²⁴. Geniş ve korunaklı doğal limanı, kentin konumu itibarıyla gerek Ege gerekse Doğu Akdeniz ile ticari ve kültürel ilişkileri geliştirebilecek olması ve şehri çevreleyen kayalık tepelerin liman ve donanma için doğal bir savunma sistemi oluşturması ve şehrin güçlü surlarla çevrilmesine olanak tanınması gibi avantajlar, Knidos için de geçerlidir. Şayet söz konusu dönemde bu yeni satraplık Akdeniz'den gelen tehlikelere karşı bir tampon görevi görecekti, Knidos'ta da Halikarnassos'takine benzer bir düzenleme yapılması kaçınılmazdır. Tüm bu detaylar, Knidos'un MÖ 4. yüzyılda yaşadığı köklü değişimlerin Hekatomnid Hanedanlığı ile bağlantısına işaret eder.

Bir başka bağlantı, bir dönem çalışmalarını Maussollos'un sarayında sürdüren filozof, matematikçi ve astronom olan Knidoslu Eudoksos ile daha çok mimar kimliği ile tanıdığımız Pytheos'tur. İonia Rönesansının yeni mimari standartlarının oluşmasında Eudoksos'un önemli bir payı olduğu, Pytheos ile birlikte hem Maussolleion hem de Priene Athena Polias Tapınağı'nın tasarımında karelej sistemine dayanan bir plan geliştirdiği düşünülmektedir¹²⁵. Uzunyuva mezar anıtının kazıları sırasında bulunan ve üzerinde 121 mısıralı şiirsel bir methiyenin yer aldığı mermer bir yazıt¹²⁶ ise Pytheos'un Knidos ile bağlantısı hakkında çok önemli bilgiler içermektedir. Arkaik ve Klasik Hellen şiir sanatında eğitim görmüş bir Hellenistik Dönem şairi olan Hyssaldomos tarafından kaleme alınan methiyede Pytheas ismi dikkat çeker. Ch. Marek¹²⁷,

¹¹⁵ Hellström/Blid 2019: 78-104, fig. 229, 231 (Andron B); 172-191, fig. 401 (Andron A).

¹¹⁶ Gider-Büyükközer 2019: 125-126, fig. 18.

¹¹⁷ Pedersen 2004: 415-419.

¹¹⁸ Pedersen 2004: 423-424, fig. 17.

¹¹⁹ Pedersen 2004: 423-426, fig. 19-20.

¹²⁰ Asklepieion Tapınak A (Pedersen 2015: fig. 21); Tapınak B (Livadiotti 2013: 147-149) ve diğer yapılar için bk. Livadiotti 2013.

¹²¹ Heinz 2017: 40-42, fig. 77-80.

¹²² Pedersen 2020: 223-224.

¹²³ Briant 2020: 47.

¹²⁴ Pedersen 2020: 223-228.

¹²⁵ Pedersen 2020: 230, fig. 11.

¹²⁶ Temenos alanına güneyden girişi sağlayan anıtsal kapının batısındaki geç döneme ait bir yapının merdiven basamağı olarak kullanılmış olan yazıt harf karakterlerine göre MÖ geç 3.- MÖ erken 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Marek 2020)

¹²⁷ Ch. Marek Hekatomnidlerin özellikle de Maussollos'un sadece Mylasa ve Halikarnassos'un değil aynı zamanda Kos ve Knidos'un kent yapılanmalarında da etkili olduğunu

yazıtta Pytheas'ın mesleği ile ilgili bir bilginin yer almadığını belirtirken, methiyenin atfedildiği bey ile dost ve Knidos'un politik yaşamında aktif bir kişi olduğunu belirtir¹²⁸. Methiyedeki ifadelerle göre Pytheas'ın memleketi Knidos'tur ve Knidos'ta Knidosluları kötülüklerden koruyacak ve düşmanları hakim önüne çıkaracak kadar nüfuzlu ve saygın biridir¹²⁹. Metinde geçen Pytheas'ın bizim tanıdığımız ünlü mimar Pytheos olup olmadığı kesinlik kazanmamakla birlikte kuvvetli bir ihtimal olarak görülmektedir. Pytheas'ın Pytheos olması ve memleketinin de Knidos olması durumunda Eudoksos ile birlikte Knidos'un yeniden planlaması aşamasında başta kent planlaması olmak üzere her noktada eser verdiği kabul edilebilir. Bu da çalışmanın konusunu oluşturan İonia Rönesansının şekillenmesi aşamasında Knidos'un bu süreçten etkilenen değil bu süreci yönlendiren kentlerden biri olduğu sonucunu doğurur.

Anadolu'nun güneybatısındaki konumuyla Knidos, özellikle Arkaik Dönem'de, Karia Bölgesi'nden ziyade çevresini saran adalar grubunun bir üyesi gibi tamamen denize bağımlı bir kent yapısına sahiptir. Bu durum doğal olarak Knidos'un bölgeden bağımsız Rhodos ve Kos gibi adalarla bağlantılı bir kent olarak düşünülmesine neden olmuştur. Ancak MÖ 4. yüzyıldaki gelişmeler ve kentte tespit edilen mimari detaylar, adalar grubunun üyesi olan Knidos'u "Karia Kültür Topluluğu"na yaklaştırmaktadır.

belirtmektedir (Marek 2020, 423). 2017 yılında Knidos kent surları projesine başladığımızda kentin taşınma ve/veya yeniden planlanması ile bağlantılı olarak kabul gören düşünce bu planlamanın İskender sonrasında yapıldığı yönündeydi. Kent surlarının tarihinin de MÖ 330 sonrası olması gerektiği belirtilmekteydi. Ancak biz bu sürecin Hekatomnos ve özellikle Maussollos ile bağlantılı olarak kent planlamasının MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde gerçekleşmiş olması gerektiğini belirttik (Büyükozer 2020). Bugün gelinen noktada yeni arkeolojik veriler ve bunların yorumlanmasıyla Knidos'un Hekatomnidlerle olan bağlantısı her geçen gün daha kabul edilir bir öneri haline gelmiştir.

¹²⁸ Marek 2020, 426.

¹²⁹ Marek 2020, 428.

KAYNAKÇA

- ALTUNEL, E. / STEWART, S. / BARKA, A. / PICCARDI, L. 2003.
“*Earthquake Faulting at Ancient Cnidus, SW Turkey*”, **Turkish Journal of Earth Sciences** 12, 137-151.
- ARISTOTALES
Politika Atinalıların Devleti, (çev. F. Akderin), İstanbul, 2005.
- AYLWARD, W. 2014.
“*Lewis Holes at Claros*”, (Ed. J.-C. Moretti): **Le sanctuaire de Claros et son oracle**. Lyon, 63-74.
- BALCER, J. M. 1991.
“*The East Greeks under Persian Rule: A Reassessment*”, **Akhaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire**, (Eds. H. Sancisi-Weerdenburg / A. Kuhrt), Leiden, 57-65.
- BAMMER, A. 1972.
Die Architektur des jüngerer Artemision von Ephesos, Wiesbaden.
- BANKEL, H. 2004.
“*Knidos. Das Triopion. Zur Topographie des Stammesheiligtums der dorischen Hexapolis*”, **Macht Architektur, Architectur der Macht, Mainz am Rhein**, (Eds. E. L. Schwandner/ K. Rheidt), 100-113.
- BANKEL, H. 2009.
“*Versatzmarken am Propylon des Heiligtums für Apollon Karneios in Knidos*”, **Byzas** 9, 323-341.
- BARAN, A. 2010.
Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BEAN, G. E./ COOK, J. M. 1952.
“The Cnidia”, **BSA** 47, 171-212.
- BERNS, C. 2003.
“*Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien*”, **Asia Minor Studien** 51, 2003.
- BERTI, F. 2011.
“*L'agora di Iasos alla luce delle più recenti scoperte*”, **Labraunda and Karia**, (Eds. L. Karlsson/ S. Carlsson), **Boreas** 32, 291-305.
- BLUMEL, W. 1997.
“*Vertrag zwischen Latmos und Pidasas*”, **EpigrAnat** 29, 135-142
- BRIANT, P. 2020.
“*Akhaemenid Hâkimiyeti Altında Karia ve Karialılar*”, **Karialılar, Denizcilerden Kent Kuruculara, İstanbul**, (Eds. O. Henry/ A. Belgin-Henry), 42-49.
- BRUNS-ÖZGAN, C. 2002.
Knidos Antik Kent Rehberi, Konya: Pozitif Matbaacılık.
- BÜYÜKÖZER, A. 2019a.
“*Lagina ve Ionia Rönesansı: Tapınak ve Propylon'daki Uygulamalar Işığında Ionia Rönesansı'nın Kronolojik Tanımlamasına Yeni Bir Katkı*”, **Arkhaia Anatolika** 2, 195-217.
- BÜYÜKÖZER, A. 2019b.
“*Knidos Liman Duvarları*”, **Cedrus VII**, 215-237.
- BÜYÜKÖZER, A. 2020.
“*Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)*”, **Olba** 28, 165-206.
- CAHN, H. A. 1970.
Knidos. Die münzen des 6. und 5.Jhs. v.Chr., Berlin.
- CARPENTER, J. R. 1970.
The Propylon in Greek and Hellenistic Architecture, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.
- COOK J. M./ PLOMMER, W. H. 1996.
The Sanctuary of Hemiteia at Kastabos, Cambridge.
- COOK, J. M. 1961.
“*Some Sites of the Milesian Territory*”, **BSA** 56, 90-101.
- CORSO, A. 1997.
“*The Cnidian Aphrodite*”, **Sculptors and Sculpture of Caria ant the Dodecannese**, (Eds. I. Jenkins/ G. B Wayvell), 91-98.
- CORSO, A. 2004.
“*Il Sostrato Storico-Politico Dell'Aphrodite Cnidia*”, **Annuario LXXXII**, 343-364.
- ÇÖRTÜK, U. 2020.
“*Pladasa Kenti Savunma Mimarisi Üzerine Gözlemler*”, **Arkeoloji Dergisi XXV**, 99-116
- DEMAND, N. 1989.
“*Did Knidos Really Move? The Literary and Epigraphical Evidence*”, **CIAnt**, 8, 224-237.

- DEMİRTAŞ, B. 2010.
“Karia-İonia Tipi Kurt Ağzı Kanca ve Magnesia Artemis Tapınağı”, **Metropolis Ionia II. Yolların Kesiştiği Yer. Recep Meriç İçin Yazılar**, (Eds. S. Aybek/ A. K. Öz), İstanbul, 105-114.
- DEMİRTAŞ, B. 2015.
“Karia-İonia Tipi Kurtağzı Kanca: Letoon, Leto Tapınağı Örnekleri”, **Kum'dan Kente Patara Kazılarının 25 Yılı**, (Eds. H. İşkan/ F. Işık), İstanbul, 133-144.
- DİLER, A. 2020.
Mylasa Uzunyuva Hekatomneionu, İstanbul: Ege Yayınları.
- DINSMOOR, W. B. 1950.
The Architecture of Ancient Greece, London: B. T. Batsford.
- DOKSANALTI, E. 2007.
“Knidos- Kap Krio Yerleşim Alanı”, **İdol** 33, 8-17.
- ERHARDT, W. 2011.
“Knidische Sakralbezirke im Hellenismus”, **Kölner und Bonner Archaeologia 1**, (Eds. M. Bentz/ D. Boschung/ T. Fischer/ R. Förtsch/ M. Heinzemann/ F. Rumscheid), 49-64.
- FABIANI, R./NAFISSI, M. 2013.
“La pubblicazione dei decreti a Iasos: cronologia e topografia”, **Iasos e il suo territorio, Archaeologica 170**, (Eds. D. Baldoni/ F. Berti/ M. Giunan), 37-60.
- FEDAK, J. 1990.
Monumental Tombs of the Hellenistic Age: A Study of Selected Tombs from the Pre-Classical to the Early Imperial Era, Toronto, University of Toronto Press.
- GARLAN, Y. 1974.
Recherches de poliorcétique grecque, Athens: French Scholl at Athens.
- GİDER-BÜYÜKÖZER, Z. 2019.
“Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl”, **Arkhaia Anatolika** 2, 102-165.
- GİDER-BÜYÜKÖZER, Z. 2020.
“Knidos Dorik Stoa (Sostratos?): Stilistik Değerlendirme”, **Olba** 28, 131-164.
- HEINZ, R. 2017.
Das Mausoleum von Belevi: Bauforschungen, Wien.
- HELLMANN, M.C. 2002.
L'architecture Grecque, 1: Les Principes De La Construction, Paris.
- HELLNER, N. 2002.
Die Säulenbasen des zweiten Dipteros von Samos, Diss. TU München.
- HELLSTROM, P./ BLID, J. 2019.
“The Andrones”, **Labraunda** 5, Stockholm.
- HELLSTROM, P./ THIEME, T. 1982.
“The Temple of Zeus”, **Labraunda Swedish Excavations and Researches**, Vol. 1.3, Stockholm.
- HENRY, O. 2012.
“Buildings the Mountain, The Isolated Settlement of Karapınar in Karia”, **Stratonikeia'dan Lagina'ya, A.A. TIRPAN'a Armağan**, . (Eds. B. Söğüt), 289-302.
- HENRY, O. 2020.
“Karia Anıtsal Mezarları ve Maussolleionları Üzerine Bir Araştırma”, **Karialılar, Denizcilerden Kent Kuruculara**, (Eds. O. Henry/ A. Belgin-Henry), İstanbul, 296 – 320.
- HORNBLOWER, S. 1982.
Mausolus, Oxford.
- HULDEN, O. 2021.
“Herakleia am Latmos. Von einer lokalen ‘Dynastensiedlung’ zur frühhellenistischen Herrscherresidenz”, **L'Asie Mineure Occidentale au IIIe siècle A.C.**, (Eds. P Brun/ L. Capdetrey/ P Fröhlich), 381-395.
- JANSEN, B. 2016.
“Defensive Funktionen”, **Ancient Fortification**, (Eds. S. Müth/ P. I. Schneider/ M. Schnelle/ P. D De Staebler), 101-125.
- JENKINS, I. 2006.
Greek Architecture and Its Sculpture, London.
- JENKINS, I. 2008.
The Lion of Knidos, London.
- JEPPESEN, K. 1955.
“The Propylaea”, **Labraunda** 1.1, Lund.
- JEPPESEN, K. 2002.
The Maussolleion At Halikarnassos 5. The Superstructure, Aarhus: Aarhus University Press.
- KALPAXIS, T. E. 1986.
Hemiteles. Akzidentelle Unfertigkeit und “Bossen-Stil” in der griechischen Baukunst, Mainz am Rhein.

- KARLSSON, L. 2013.
 “The Building Techniques in the Fortification Towers of Labraunda”, **Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı**, (Eds G. Kökdem), 261-272.
- KARLSSON, L./ BLID, J./ HENRY, O. 2011.
 “Labraunda 2010. A Preliminary Report on the Swedish Excavations”, **OpAthRom** 4, 19-67.
- KIENAST, H. J. 1978.
Die Stadtmauer von Samos, Bonn.
- KOENIGS, W. 2015.
Der Athenatempel von Priene, Wiesbaden.
- KONECNY, A. L./ REGGENDORFER, P. 2014.
 “Alinda in Karia: The Fortifications”, **Hesperia** 83/4, 709-746.
- KRISCHEN, F. 1944.
 “Löwenmonument und Maussolleion”, **RM** 59, 173-181
- LABUFF, J. 2010.
 “The Union of Latmos and Pidasas Reconsidered”, **EpigrAnat** 43, 115-124.
- LIVADIOTTI, M. 2013.
 “L’Olivella Cario-Ionica e il legamede Kos con la ‘Rinascenza ionica’”, **Monumenti di Kos I. La Stoa Meridionale dell’agora. Thiasos Monografie 3** (Eds. G.Rocco), Roma.
- LOVE, I. C. 1968.
 “Knidos- Excavations in 1967”, **TAD** XVI/2, 133-159.
- LOVE, I. C. 1978.
 “A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973”, **The Proceeding of the Xth International Congress of Classical Archaeology, II, Ankara-İzmir**, 23-30/IX/1973, 1111-1133.
- MADDOLI, G. 2010.
 “Du nouveau sur les Hékatomnides d’après les inscriptions de Iasos”, **Hellenistic Karia** (Eds. R. Van Bremen / J-M. Carbon), Bordeaux, 123-131.
- MAREK, Ch. 2020
 “Milas Hekatomnid Mezarı’ndan Yeni Bir Hymnus”, **Mylasa Uzunyuva Hekatomneion’u** (Ed. A. Diler), İstanbul, 407-432.
- MARSDEN, E. W. 1969.
Greek and Roman Artillery, Historical Development, Oxford.
- MARTIN, R. 1965.
Manuel d’architecture grecque, 1. Matériaux et techniques, Paris.
- MASTURZO, N. 2016.
 “L’area a sud dell’agora. Il tempio distilo d’età ecatomnide e l’architettura ionica”, **Missione Archeologica Italiana di Iasos** 6, Roma.
- McNICOLL, A. W. 1997.
Hellenistic Fortifications From the Aegean to the Euphrates, Oxford.
- MORETTI, J.-C. 2015.
 “L’architecture publique à Délos au IIIe s. A.C. ”, **L’Architecture monumentale Grecque au IIIe siècle A.C** (Ed. J. des Courtils), Bordeaux, 83-115.
- MUSS, U./BAMMER, A. 2001.
 “Der Altar des Artemisions von Ephesos”, **Forschungen in EphesosBd.** 12.2, Wien.
- MUTH, S./RUPPE, U. 2016.
 “Regional begrenzte Phänomene”, **Ancient Fortification**, (Eds. S. Müth/ P. I. Schneider/ M. Schnelle/ P. D. De Staebler), 231-248.
- MUTH, S. 2016.
 “Urbanistic Functions and Aspects”, **Ancient Fortification**, (Eds. S. Müth/ P. I. Schneider/ M. Schnelle/ P. D. De Staebler), 159-172.
- NAFISSI, M. 2010.
 “Hekatomnidler ve Karia”, **Gezgin Taşlar. İstanbul Arkeoloji Müzesi’ndeki Iasos Mermerleri**, (Eds. F. Berti/ R. Fabiani/ Z. Kızıltan/ M. Nafissi), İstanbul, 99-101.
- NEWTON, C. T. 1863.
A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus, and Branchidae II, London.
- NIX, L. –SCHMIDT, W. 1900.
Hérons von Alexandria Mechanik und Katoptrik, Leipzig.
- NOACK, F. 1910.
Die Baukunst des Altertums, Berlin.
- ÖĞÜN, B./ IŞIK, C. 2003.
 “Kaunos”, **Kbid**, İzmir.
- ÖZGAN, R. 2009.
 “Eski-Yeni Knidos Problemi”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi** 132, 93-112.

- PATON, W. R./ MYRES, J. L 1896.
“*Karian Sites and Inscriptions*”, **The Journal of Hellenic Studies** 16, 188-271.
- PEDERSEN, P./ RUPPE, U. 2016.
“*The Fortifications at Halikarnassos and Priene: Some Regional Characteristics?*”, **Focus on Fortifications**, (Eds. R. Frederiksen/ S. Müth/ P. I. Schneider/ M. Schnelle), Oxford, 560-580.
- PEDERSEN, P. 1994.
“*The Fortifications of Halikarnassos*”, **Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale**, (Eds. P. Debord/ R. Descat), Bordeaux, 215-236.
- PEDERSEN, P. 2001/2002.
“*Reflections on the Ionian Renaissance*”, **Hephaistos** 19/20, 97-130.
- PEDERSEN, P. 2004.
“*Pergamon and the Ionian Renaissance*”, **IstMitt** 54, 409-434
- PEDERSEN, P. 2009.
“*The Palace of Maussollos in Halikarnassos*”, **Die Karer und die Anderen**, (Eds. F. Rumscheid), 315-348.
- PEDERSEN, P. 2010.
“*The City Wall of Halicarnassos*”, **Hellenistic Karia**, (Eds. R. Van Bremen/ J. M. Carbon), 269-316.
- PEDERSEN, P. 2011.
“*The Ionian Renaissance and Alexandria seen from the perspective of a Karia-Ionian lewis hole*”, **Labraunda and Karia. Proceedings of the International Symposium Commemorating Sixty Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda**, (Eds. L. Karlsson/ S. Carlsson), Uppsala, 365-388.
- PEDERSEN, P. 2012.
“*Lagina and the Ionian Renaissance*”, **Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tirpan Armağanı**, İstanbul, (Eds. B. Söğüt), 513-525.
- PEDERSEN, P. 2013.
“*The 4th century BC 'Ionian Renaissance' and Karian Identity*”, **4th Century Karia. Defining a Karian Identity under the Hekatomnids**, **Varia Anatolica XXVIII** (Eds. O. Henry), İstanbul, 33-64.
- PEDERSEN, P. 2015.
“*The Ionian Renaissance and the Hellenistic architecture of Kos*”, **L'Architecture monumentale Grecque au IIIe siècle A.C.** (Eds. J. des Courtils), Bordeaux, 147-174.
- PEDERSEN, P. 2020.
“*Batı Küçük Asya Mimarlığında İonia Rönesansı*”, **Kariahlar, Denizcilerden Kent Kuruculara**, (Eds. O. Henry/ A. Belgin-Henry), İstanbul, 220-239.
- PEDERSEN, P. 2021.
“*From Classical to Hellenistic: the Maussolleion and the Ionian Renaissance*”, **Karia and the Dodekanese: Cultural Interrelations in the Southeast Aegean I Late Classical to Early Hellenistic** (Eds. P. Pedersen/ B. Poulsen/ J. Lund), 25-38.
- PESCHLOW-BINDOKAT, A. 2005a.
“*Feidforschungen im Latmos. Die Karische Stadt Latmos*”, **Milet** Ill.6, Berlin.
- PESCHLOW-BINDOKAT, A. 2005b.
“*Latmos'ta Bir Karia Kenti Herakleia Şehir ve Çevresi*”, İstanbul: Homer Kitap Evi.
- PESCHLOW, A. 1994.
“*Die Befestigungen von Latmos*”, **REA**, Vol. 96, 155-172.
- PHILON
Poliorketika, (Çev. A. W. Lawrance, Greek Aims in Fortifications, Oxford, 1979).
- RIDGWAY, B. S. 1997.
Fourth-Century Styles in Greek Sculpture, Madison: University of Wisconsin Press.
- ROBERT, J. / ROBERT, L. 1983.
Fouilles d'Amyzon en Carie I, Paris.
- RUMSCHEID, F. 1994.
Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II, Mainz.
- RUMSCHEID, F. 2004.
“*Der Tempel des Augustus und der Roma in Mylasa. Eine kreative Mischung östlicher und westlicher Architektur*”, **JdI** 119, 131-178.
- STELLE, L. A. 1965.
La civiltà micenae nei documenti contemporanei, Roma
- TIRPAN, A. A. 1990.
“*Knidos Akropol Surları*”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı** 8, 429-456.
- TOZLUCA, D. O./ DOKSANALTI, E. M. 2019.
“*A Group of Protogeometric and Geometric Pottery Found in Knidos*”, **Anodos, Studies of Ancient World** 14/2014, 217-225.

KNIDOS VE IONIA RÖNESANSI

TUNA, N. 1998.

“*Burgaz Arkeolojik Kazıları 1997 Yılı Çalışmaları*”, **KST** 20/2, 425-439.

VITRUVIUS

Mimarlık Üzerine On Kitap, (çev. Güven, S.) Ankara 1990.

von GERKAN, A. 1924.

Griechische Städteanlagen. Leipzig.

WAYWELL, G. B. 1980.

“*Mausolea in South-West Asia Minor*”, **Yayla** 3, 5-11.

WAYWELL, G. B. 1996.

“*The Scylla Monument from Bargylia*”, **AntP** 25, 75-119

WAYWELL, G. B. 1998.

“*The Lion from the Lion Tomb at Cnidus*”, **Regional Schools in Hellenistic Sculpture**, (Eds. O. Palagia/ W Coulson), Oxford, 235-241.

WEBB, P. A. 1996.

Hellenistic Architectural Sculpture. Figural motifs in Western Anatolia and Aegean Island, London.

WILLEMSSEN, F. 1959.

“*Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels*”, **OIForsch** 4, Berlin.

WINTER, F.E. 1994.

“*Problems of Tradition and Innovation in Greek Fortifications in Asia Minor, Late Fifth to Third Century B. C.*”, **Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale**, (Eds. P. Debord/ R. Descat), 29-52.

WÖRRLE, M. 2003.

“*Inschriften von Herakleia am Latmos III. Der Synoikismos der Latmioi mit den Pidaseis*”, **Chiron** 33, 121-143.